

ACHTER DE SCHERMEN

NIEUWSBRIEF VAN HET WILLEM ELSSCHOT GENOOTSCHAP

1957: Elsschots feestjaar

Lijmen voor een interview

Hitler, de hond, het varken,
een kleine mof...

Elsschot in Amsterdam

Peter van Steen in Antwerps
Letterenhuis

‘Lamme smeerlap, met je
baard’ mocht niet in boek

Vond Elsschot inspiratie
voor ‘Het Huwelijk’ bij
Villon?

Peter Adriaansen en de
nederige Anna

Willem Elsschot en de zee
in Boedapest

Gekraak in de voegen van
Villa des Roses

‘Elsschot is met één s’

Gerrit Komrij 1944-2012

Stéphanie Chandler,
‘Femme de lettres et de
soucis’

Muizen knaagden aan
Rubenshof

Cyriel Van Tilborgh

1957: ELSSCHOTS FEESTJAAR

Op 7 mei 1957 werd Willem Elsschot 75 jaar en in hetzelfde jaar gaf Van Kampen zijn *Verzameld werk* uit. Een dag voor zijn verjaardag werd hij op het stadhuis ontvangen door Antwerpens burgemeester Lode Craeybeckx, die hem ‘Hooggeëerde Meester’ noemde. Hij prees Elsschot om zijn klare stijl, opperste eenvoud en hoogste gevoeligheid. Alsmede zijn woordkarigheid getuige het feit dat Elsschots ganse oeuvre in één band van 750 pagina’s samengebracht kon worden. ‘Gij behoort niet tot de mooischrijvers, die meestal valsdenkers zijn,’ zei de burgemeester. ‘Gij behoort niet tot het ras der literatureluiders.’ Een paar dagen eerder was Elsschots verjaardagsfeest reeds begonnen met een feest voor een goede twintig vrienden, zo wist het Stan Huygens’ Journaal in *De Telegraaf* te melden. ‘Voor hen was een vat met 225 liter fluwelen Franse rode wijn aange dragen. Welk vat hen tot het krieken van de zondagmorgen heeft beziggehouden zonder dat zij het nochtans geheel hebben kunnen ledigen.’

*Burgemeester Craeybeckx overhandigt Elsschot een exemplaar van *Maîtres de l’art moderne*.*

De uitgave van het *Verzameld werk*, in maart 1957, werd een daverend succes. In hetzelfde jaar moest twee keer worden herdrukt. Kranten en tijdschriften brachten dan ook grote positieve recensies, met lovende koppen. Ook de rubriekschrijvers in de kranten lieten zich niet onbetuigd. Het opmerkelijkste stukje komt wat ons betreft op naam van Journaille, pseudoniem van Jan Vrijman, die in zijn rubriek ‘Terzijde’ in *Vrij Nederland* van 4 mei 1957 het volgende schreef:

‘Als het gilde van schrijvers in de Nederlandse taal er ooit nog een patroon bij krijgt, zal zijn naam Sint Alfonsus zijn: Alfons de Ridder, Willem Elsschot, dan volkomen terecht heilig verklaard. Voorlopig is hij pas 75 jaar (zojuist, op 7 mei, geworden) en hij wenst – volgens Simon Vinkenoog, die een gesprek met hem voerde – geen letter meer te schrijven: “Ik zou niet weten waarover.”

Voor mij hoeft het ook niet, voor mij heeft Elsschot genoeg geschreven; wie meer van hem lezen wil moet hem maar herlezen. Elke zin die Elsschot schreef, verdient dat; deze man, die op economische wijze alle menselijke sentimenten a-sentimenteel weet uit te drukken, heeft geen regel tarra geschreven. Ik heb nooit begrepen, waarom middelbare scholen, journalistencursussen, trouwens alle instituten waar men jonge mensen in het schrijven bekwaamt, Elsschot niet doceren als vak. Vooral zijn ontrafeling van het schrijven, zoals hij die neerlegde in het opstel, voorafgaande aan zijn verhaal *Tsijp*; een analyse waaraan geen journalist, letterkundige of copywriter voorbij kan gaan zonder zichzelf schade te doen.’

(Zie ook pagina 2 tot en met 7.)

Thijs Wierema

Lijmen voor een interview

Wout Wellinck

Het interviewen van een jubilaris is wellicht even droef werk als het vieren van een jubileum zelf. Het simpele feit, dat de heer Alfons De Ridder vijfenzeventig jaar is geworden doet plotseling, als een aardgeest uit een gat, de journalistieke plicht oprijzen, hem vragen te stellen. Want de heer Alfons De Ridder kennen wij gemeenzaam als Willem Elsschot en hij mag dus na een publieke hulding door het voltallige college van burgemeester en schepenen niet meer over het hoofd worden gezien.

Het verplichte karakter van een dergelijk interview is, althans voor mij, een der schaduwzijden van de journalistiek. Waarom juist nu? Men zou een man als Willem Elsschot, de goede bekende van stille avonden, immers altijd wel iets willen vragen en er is sinds de eerste jaren van deze eeuw al geen reden meer om hem over het hoofd te zien. Daarvoor moet deze grootmeester van de Nederlandse taal geen vijfenzeventig worden. En dus ben ik wel bij hem geweest, maar een interview wilde er niet uitkomen.

‘En – zo vroegen wij onze beminnelijke gastheer – kunt u ons ook zeggen, hoe u denkt over ...’

Ach neen, dat vooral niet. Van zo iets zijn mensen aan de drank geraakt.

Nochtans zijn er dingen, die gezegd moeten worden.

‘Ik mag u misschien nog wel gelukwensen met uw vijfenzeventigste verjaardag,’ zeg ik.

‘Ja,’ zegt Willem Elsschot, ‘dat moet u wel doen. U kunt het zo moeilijk laten.’

Nu weet ik dan heel zeker, dat ik hier aan het goede adres ben. Het antwoord heeft iets zeer geruststellends. Hier doet men niet aan plichtplegingen, zo min als in zijn gedichten, zijn romans. We staan tegenover elkaar in twee kamers, waarvan de eerste onbruikbaar is door een voorraad bloemen, waar een winkelier een week mee vooruit kan, en de tweede door een ijverige huishoudster in een ruïne is herschapen. Hij staat daar kalmpjes, stevig, grijs, niet groot en beziet mij niet onvriendelijk alsof ik een handelsreiziger ben, voor wiens waren hij in principe wel enige belangstelling zou kunnen hebben – maak eerst die koffer maar eens open, jongeman.

Willem Elsschot vierde op 7 mei 1957 zijn 75ste verjaardag, een gebeurtenis die door Wout Wellinck werd aangegrepen een interview met de pijprokende jubilaris te publiceren in het Vlaamse weekblad *De Post* van 19 mei. Het wordt hier opnieuw afgedrukt, inclusief de oorspronkelijke onderschriften bij de foto's. Overigens zullen in *Achter de Schermen* met enige regelmaat interviews met Elsschot worden herdrukt.

‘Wat zou u willen vragen?’ vraagt hij.

Een moeilijk vraagje, maar daar is deze oude heer in gespecialiseerd.

Tsjip is al een jongeman van 23 jaar, maar het ontbreekt Willem Elsschot sedertdien niet aan Tsjip-achtige personages in zijn omgeving Deze is Jacques, vijf en een half jaar naar hij verzekert, één van veertien kleinkinderen.

‘Och, eens even rustig praten,’ zeg ik vrijblijvend, want daarmee kun je nog alle kanten uit.

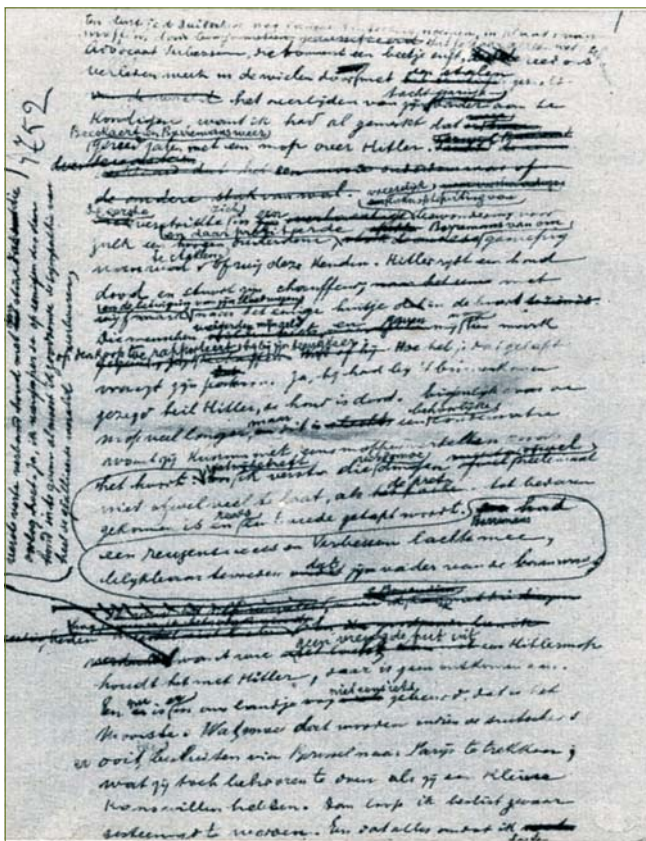
‘Rustig...,’ zegt hij peinzend en kijkt om zich heen.

‘Onrustig is ook goed,’ zeg ik en op deze toverspreuk komt er een vijfjarige jongeling binnengestormd, die in de ontmantelde kamer treintje gaat spelen om een ronde tafel.

‘Jean,’ zegt Willem Elsschot. ‘Een van mijn veertien kleinkinderen. Of neen, hij heet Jacques. Hij woont in Parijs en vertikt het om Vlaams te praten. Een bandiet, zonne.’

Maar even later zitten we dan toch op twee stoelen en het gesprek gaat over letterkunde, zoals dat hoort bij een man, die de Nederlandse letteren verrijkt heeft met een aantal meesterlijke gedichten en boeken, die men nauwelijks romans kan noemen en die men toch in één adem uitleest. Bijna autobiografische boeken, want zij zijn alle geborduurd op het stramien van zijn werkelijke leven. Boeken van waarheid en van soberheid: is dat de reden geweest van hun succes? Is dat de oorzaak, dat een gedicht uit 1907, een boek uit 1924 zich vandaag de dag nog laat lezen alsof het gisteren geschreven was, fris, oorspronkelijk en hedendaags? Noem mij de schrijvers, bij wie dat het geval is; een lange lijst zal het niet worden.

Zijn laatste boek en zijn laatste gedicht, die bijtende aanklacht tegen de executie van Borms, liggen alweer jaren achter ons.

Handschrift van Elsschot, deel van onuitgegeven werk. Schrappen, bijvoegen, schrappen...

‘Ik denk niet, dat ik nog zal schrijven,’ zegt hij. ‘Ik kan alleen schrijven, als ik de drang in mij voel om dat te doen. En die drang voel ik niet meer, dus vermoedelijk kan ik ook niet meer schrijven. De ware geest zou er niet zijn. Het is voor mij altijd een heel moeizaam werk geweest.’

Het is een bekentenis, die even doet opzien. Als er in onze letteren één proza is, dat moeiteloos geschreven lijkt door zijn verbazingwekkende directheid en eenvoud, dan is het wel dat van Elsschot.

‘Galeienwerk,’ zegt hij nogmaals misprijzend, alsof hij mij er vooral van weerhouden wil om ooit enig boek te

gaan schrijven. ‘Ais ik het geschreven heb, begint het pas goed. Dan ga ik schrappen en bijvoegen; vooral schrappen. Zo veel tot ik op een gegeven moment tegen mezelf zeg: nu moet je ophouden anders blijft er helemaal niets meer over. Ik schrijf met de hand en na al dat schrappen en bijvoegen ga ik het tikken. En dan begint het gedonder opnieuw: weer schrappen, weer bijvoegen. Wacht, ik heb hier nog een stuk van een manuscript liggen, dat ongepubliceerd is.’

De jubilaris verdwijnt, komt terug met beschreven en betikte vellen papier en jawel: hij heeft geen woord teveel gezegd. Het is chaotisch in één woord; een staf van Egyptologen zou er na lange en gedegen studie iets verstaanbaars uit kunnen opvissen. En toch moet hier dat klare, kristalheldere proza staan, dat wij sinds de schoolbanken kennen.

Intussen is Willem Elsschot voor de bijeenkomst verloren geraakt: hij is het manuscript gaan lezen, hij weet wellicht niet eens meer, dat ik hier zit en het is hem aan te zien, dat hij gaarne opnieuw zou gaan schrappen. Of bijschrijven. Maar met een ruk keert hij tot de werkelijkheid terug en schenkt port uit een enorme fles. Er staan nog meer enorme flessen, want er zijn altijd wel een paar verstandige mensen, die het anders zeggen dan met bloemen.

‘Kijk,’ zegt hij, ‘Russische cognac en Russische champagne. Die heeft mijn zoon voor me meegebracht uit Oost-Berlijn.’

In zijn woning een bonte wanorde van mooie en waardevolle dingen. Een kostbaar bezit: deze oude kast met porcelein.

En dan kabbelt het gesprek in de richting van Nederland en Vlaanderen en wat daar also voor verschil aan te bespeuren valt; hij kan er van meepraten, want hij heeft in Rotterdam gewerkt. Als ik de mening opper, dat de tegenstellingen hier scherper zijn dan ginds, zegt hij:

‘Maar bij de radio denken ze over sommige dingen precies eender.’

En dan vertelt hij, hoe hij eens voor radio-Hilversum een lezing zou houden van eigen werk, een hoofdstukje uit zijn boek ‘Tsjip’. Die van Hilversum hadden hem tevoren netjes op getikte vellen toegestuurd, wat hij wilde voorlezen, want zo gaat dat bij de radio: het mag nooit uit het boek zelf. Om technische redenen.

‘En toen ik het eens doorlas,’ zegt Elsschot, ‘zag ik dadelijk dat er een zinnetje uit was, want ik ken mijn werk uit mijn hoofd.’

Het zinnetje, dat de listige radiomannen er uit hadden gelaten, was niet voor alle oren geschikt, maar het stond nu eenmaal in het boek. Er werd wat over gepalaverd, maar die van de radio wilden niet toegeven.

‘Dan geen voorlezing,’ zei Elsschot, de man zonder compromis en de uitzending ging niet door.

Dat was Hilversum. En toen kwam ook de Belgische omroep op een soortgelijk idee. Of mijnheer Elsschot niet iets uit eigen werk wilde voorlezen? Ja, dat wilde mijnheer Elsschot wel en het moest dan maar een hoofdstukje uit ‘Tsjip’ zijn – datzelfde hoofdstukje. Hij reisde naar Brussel en kreeg vlak voor de uitzending de getikte vellen in handen. Eén oogopslag was voldoende: het roemruchte zinnetje ontbrak ook hier. En de uitzending ging ook hier niet door...

Wie zijn werk kent, weet dat hij een Vlaamse schrijver is, die niet Vlaams schrijft.

‘Ik heb altijd geprobeerd, zo goed mogelijk Nederlands te schrijven,’ zegt hij. ‘Niet Vlaams en evenmin Hollands, want dat is tenslotte ook dialect. Het schrijven in dialecten vind ik een beetje goedkoop, een gemakkelijk maniertje om de mensen te laten lachen. Een enkele maar heeft dat gekund. De gedichten van Guido Gezelle in het Westvlaams zijn prachtig. Gezelle is voor mij de grootste dichter, niet alleen van Nederland, maar van heel Europa.’

Dat zegt dan de man, die niet alleen schrijver is, maar die bovendien heel zijn leven een zakenman was in elke betekenis van dat woord, nuchter, hard, scherp, zoals de Boorman uit zijn boeken, die figuur, die telkens weer terugkeert in zijn verhalen, omdat hij Elsschot zelf is. Maar de man, die de tere dichter Gezelle de grootste noemt, vindt ge ook in zijn boeken terug, ook bij herhaling: Laarmans, de dromer, de idealist en ook dat is Willem Elsschot.

Zakenman is hij nu nog. Hij staat nog aan het hoofd van zijn publiciteits-agentschap op een leeftijd, dat anderen al tien jaar op rust zijn gegaan. Hij maakt ook een zakelijke indruk. En alleen in schaarse momenten, in enkele woorden, een blik of een gebaar verraadt zicht de ander, de dichter, de gevoelsmens. Ja inderdaad, die ‘verraadt’ zich, want het liefst zou hij deze maar achter het gordijn houden en hij begraaft deze Laarmans, die in hem leeft, onder ironie, zelfs nuchter sarcasme – wederom, zoals in zijn boeken.

Zijn metgezel, zijn trouwe kameraad, zijn bron van inspiratie – zijn pijp.

De gastheer gaat er bij staan en haalt, eenmaal op dreef, herinneringen op uit de tijd, die hij in ‘Lijmen’ zo fraai heeft beschreven – de herinneringen aan het niet bestaande tijdschrift, dat werkelijk bestaan heeft en waarmee de toenmalige heer Alfons De Ridder (nog onbekend schrijver, want hij werd pas in de dertiger jaren ontdekt) in zijn onderhoud voorzag. Voor wie het boek gelezen hebben: dat van die 100.000 exemplaren is werkelijk gebeurd, alleen niet bij een smederij maar bij een welgesteld nonnenklooster. ‘Of all things’, zeggen ze dan in Engeland.

‘Vermoedelijk hebben ze er nog een voorraadje van liggen,’ zegt hij.

Er is veel over die tijd te vertellen en te lachen en pas wanneer hij op de klok heeft gekeken en we in de gang handen staan ts drukken, dringt het tot me door dat Willem Elsschot dit laatste deel van het gesprek, te zeggen een geslagen half uur, staande heeft gevoerd, een hand in zijn zak en een hand aan zijn pijp. Staande en zeer op zijn gemak. Als hij nooit een letter had geschreven mocht dat alleen al, van een vijfenzeventigjarige, met recht in de krant.

De man is onverwoestbaar als zijn proza, zijn poëzie.

Hitler, de hond, het varken, een kleine mof...

Jean Pierre Stevens

In *De Post* van 19 mei 1957 staat bij een interview met Elsschot een foto van een onafgewerkte manuscriptpagina – zie pagina 3 van dit nummer – die inmiddels uitgespeld werd en met enig voorbehoud gekoppeld aan ‘Brief aan Walter’, Elsschots aanzet tot een novelle of roman rond de Tweede Wereldoorlog. In beide teksten is op gelijkende wijze sprake van een mogelijke Duitse inval ‘Mochten de Duitschers hun vijanden weer door ons land tegemoet trekken, wat zeer waarschijnlijk is indien zij niet ter plaatse willen verhongeren (...)’ past goed bij ‘(...) indien de Duitschers er ooit toe besluiten via Brussel naar Parijs te trekken; wat zij toch behooren te doen als zij een kleine kans willen hebben.’

Op de manuscriptpagina uit *De Post* wordt een grap verteld over Hitler die een hond doodrijdt. Dit was geen door Elsschot bedachte mop maar een destijds gangbare grap die Elsschot overgenomen heeft, misschien in een door hem aangepaste versie. Een zeer gelijkende Hitlermop met een varken als verkeersslachtoffer, staat te lezen in *Sous le Manteau*, dat na de oorlog uitgegeven werd door de U.S.R.A., een weerstandsorganisatie die na de oorlog haar sociale dienst voor oorlogsslachtoffers trachtte te spijzen met de verkoop van een humoristisch boek vol spotprenten en verhaaltjes welke tijdens de bezetting het licht zagen. Op bladzijde 61 staat de met Elsschots grap overeenstemmende mop, waarvan ik hier een vertaling geef:

Hitler raast per auto over een Duitse snelweg en rijdt er een prachtvarken te pletter. Hij laat de wagen stoppen en begeeft zich naar de nabijgelegen boerderij om schadevergoeding te betalen aan de boer die de vermoedelijke eigenaar van het dier is en die zijn geliefde führer niet herkent.

‘Ik heb het varken gedood,’ zegt Adolf.

‘Ada!’ roept de boer naar zijn vrouw, ‘Hitler is dood.’

In Elsschots manuscripttekst vindt de ik-verteller (Laarmans?) dat soort grappen maar niets. Een gegeven dat in ‘Brief aan Walter’ terloops naar voor komt maar in de manuscriptpagina uit *De Post* meer nadruk krijgt, is dat ook het misprijzend gebruik van het woord ‘moffen’ de verteller tegen de borst stuit.

Elsschot had wel zelf in zijn boeken enkele keren dat woord gebruikt in weinig vleidend opzicht. In *Villa des Roses* schetst hij Grünewalds schrokkerigheid met ‘broodjes, waar de mof slechts één hap over deed’. In

Tsijp wil Laarmans Benneks vader in zijn nationaliteitsgevoel krenken met ‘Was het nog een Mof of een Rus, maar een Pool.’ In *De Leeuwentemmer* zal kleinkind Jan ‘wel een kleine mof voor zijn rekening’ nemen. Dit zinnetje zou, buiten Elsschots wil, bij het uitbreken van de oorlog wegvallen door toedoen van de uitgevers. De weglating werd bij latere drukken niet door Elsschot rechtgezet. Wel heeft hij het op 1 april 1946 nog eens over Moffen in een voorwoord voor *Mijn kleine oorlog* van Louis Paul Boon.

Opmerkelijk in dit verband is dat Elsschot in een brief aan Frans Buyens van 5 april 1949 schrijft: ‘Waarom gebruikt u het woord Mof? Ik vind het een woord dat in literair werk misplaatst is en beschouw het als een journalistiek woord.’ Een auteur die tot dit inzicht is gekomen, zal allicht niet erg geneigd zijn een verdwenen klein mofje terug in zijn tekst te stoppen.

BIBLIOGRAFIE:

- Wout Wellinck, ‘Willem Elsschot vierde zijn 75ste verjaardag. Lijmen voor een interview’, in: *De Post* (19 mei 1957).
- S. Carmiggelt, *Ontmoetingen met Willem Elsschot* (Amsterdam, De Arbeiderspers 1985, 2e gecorrigeerde druk).
- Wieneke ’t Hoen, ‘Hoe laffer je bent hoe meer ik van je houden zal’. Brief aan Walter, in: *Revolver* 123 (september 2004).
- *Sous le Manteau* (Brussel, Union Nationale des Agents des Services de Renseignement et d’Action, z.j. 1949?).
- Willem Elsschot, *Tsijp-De Leeuwentemmer (Volledig werk, Amsterdam, Athenaeum – Polak & Van Gennep, 2003. Willem Elsschot, Brieven. Ed. Vic van de Reijt m.m.v. Lidewijde Paris (Amsterdam, Querido, 1993).*

Elsschot in Amsterdam ...

In het Internationaal Cultureel Centrum (ICC) hebben wij zaterdagavond Simon Carmiggelt de 75-jarige grote schrijver Willem Elsschot briljant horen inleiden, en daarna de ‘grand old man’ hartveroverend horen voorlezen uit eigen werk – een belevens. Daarna hebben wij met de schrijver en zijn familie (mevrouw was door agriep verhinderd) gedineerd, en ook dat was een belevens, want Willem Elsschot is veel eenvoudiger dan hij gemeten naar zijn talent behoefte te zijn, als u begrijpt wat ik bedoel. Hij vond de ‘potage’ (een gebonden groentesoep) heel lekker, het malse kalfsvlees in een milde saus wilde er ook wel inblijven – kortom, hij vond het gezellig. Hij had zijn maal echt verdiend, niet alleen door voor te lezen uit *Een Ontgoocheling*, maar ook door tal van handtekeningen te zetten in de fraaie uitgave van zijn verzamelde werken, een uitgave van P.N. van Kampen en Zoon N.V. in deze goede stad.

Tegenover mij zat onze grote dichter A. Roland Holst, deze avond tot erelid van het ICC benoemd. Naast de

A. Roland Holst.

Elsschot las voor uit zijn Verzameld werk als gast van het Amsterdamse ICC, dat in de jaren vijftig domicilie had in het Paviljoen Vondelpark.

poëet zat een familielid van Willem Elsschot. En mevrouw zei tot de heer Roland Holst: ‘Ik heb de agriep gehad, dit is de eerste avond dat ik op ben.’

Antwoordde de heer Roland Holst koeltjes: ‘O ja? Dan zal dit wel de laatste avond zijn dat ik op ben.’

De heer Elsschot (eigenlijk: De Ridder) was voor de tweede maal in zijn 75 levensjaren in Amsterdam. De eerste maal: 30 jaar geleden. ‘Van tien tot drie uur’, zei de schrijver, ‘want het was alleen maar even voor zaken. Nu heeft men mij iets van de stad laten zien, en o, wat is Amsterdam prachtig. U ziet dat natuurlijk niet meer zo, maar het is zeer schoon.’

Mijnheer Elsschot, sommigen onzer zien het gelukkig nog wèl. Dagelijks. Maar uw bevestiging van hun overtuiging geeft die sommigen de kracht te *blijven* roepen dat de dempers en de slopers ongelijk hebben, en de Elsschotten het grootste gelijk van de wereld. En wordt eikenschors bij het pond gewogen, men weegt kaneel bij het lood!

Henri Knap(?), *Het Parool*, 7 oktober 1957.

...en in Utrecht

De eerste ontmoeting waarover ik wil vertellen, is een van de kortste die ik ooit met een schrijver gehad heb,

maar het is wel een gebeurtenis die ik in mijn herinnering met speciale voorliefde ben blijven koesteren. In het najaar van 1957 werd in de fameuze boekhandel Broese aan de Nachtegaalstraat te Utrecht een avond gewijd aan de Vlaamse auteur Willem Elsschot, van wie kort daarvoor het *Verzameld werk* in één prachtband verschenen was.

Bij die bijeenkomst in Utrecht was de vijfenzeventigjarige Willem Elsschot zelf aanwezig. De bedoeling was dat Simon Carmiggelt, sinds jaar en dag kenner en bewonderaar van diens werk, een inleiding zou houden en dat Elsschot na de pauze uit een van zijn verhalen zou voorlezen. Tijdens de pauze bevond ik me bij een groepje dat met de Vlaamse schrijver in gesprek raakte.

Ik was in die tijd nog jong – begin twintig –, schreef literaire kritieken in *De Gooi- en Eemlander* en had een grote bewondering voor Elsschot en voor zijn in nuchtere stijl geschreven verhalen en gedichten waarin de absurditeit van het alledaagse leven op zo'n schitterende manier verbeeld wordt, maar ik had hem nog nooit ontmoet. Tijdens het gesprek vertelde Elsschot dat hij kort daarvoor met de dichter A. Roland Holst had kennisgemaakt. Die ontmoet-

ting bleek voor hem een grote verrassing te zijn geweest: 'Ik had altijd gedacht dat Roland Holst een vrouw was.'

Er viel op dat ogenblik een stilte waarin een scherp waarnemer het donderend geraas op de Hondsbossche Zeewering – een van de inspiratiebronnen van Roland Holst – in de verte kon horen...

Enkele conclusies kunnen hieruit wel getrokken worden. Dat Elsschot op de hoogte was van het bestaan van de dichteres Henriette Roland Holst en niet van haar dichterlijke neef maakt wel duidelijk hoe groot de geestelijke afstand was tussen Noord en Zuid. Bovendien blijkt eruit dat hij zich eerder aan de marge van het literaire leven ophield dan in de binnenkamertjes. Wellicht kunnen de volstrekt originele toon en opzet van zijn poëzie en proza mede hieruit verklaard worden.

Piet Calis, *Literaire vriendschappen en andere misverstanden*, Meulenhoff, 2012.

(De bijeenkomst in Amsterdam vond plaats op 5 oktober 1957, die in Utrecht op 31 oktober 1957.)

Peter van Steen in Antwerps Letterenhuis

Martine Cuyt / foto's Alain Giebens

Het is een feit: een aantal belangrijke Elsschottiana is veilig overgedragen aan het Antwerpse Letterenhuis. Ceremoniemeester en voorzitter van het W.E.G., Cyriel Van Tilborgh, leidde de overdracht in goede banen, Hein Aalders presenteerde een fraai tiende WEG Cahier, maar het was de flamboyante Amsterdamse antiquaar en boekwetenschapper Wilma Schuhmacher die met voor-sprong de show stal op 21 juni 2012.

'Als de Nederlandse koningin Wilhelmina, die na haar ballingschap in Londen weer voet zet op Nederlandse bodem (op 13 maart 1945, bij Eede in Zeeuws-Vlaanderen)', fluistert een Nederlandkenner me toe wanneer Wilma Schuhmacher, 85, lange zwarte jas, grote zwarte hoed, naar het katheders schrijdt in de aula van het Antwerpse Letterenhuis.

Onder de rand van de haar zo typerende hoed door praat ze over haar herinneringen aan Peter van Steen (pseudoniem van Peter Mourits, 1904-1971): 'een voortreffelijke kerel, maar een moeilijk mens', en aan diens vrouw Riek, met wie Schuhmacher het beter kon vinden:

'een voorbeeld op menselijk-kritisch vlak.'

Ze verhaalt over de vijftig brieven van Willem Elsschot aan de Nederlandse schrijver. Over hoe 'enorm trots' Van Steen was geweest op de – zovele – brieven van de Antwerpse schrijver aan hem gericht.

Dat ze de brieven van Elsschot aan Van Steen lange tijd zorgvuldig heeft bewaard, maar dat ze in het Antwerpse Letterenhuis horen, 'waar de Elsschotverzameling zit'.

Voor de volledigheid: eigenlijk had Schuhmacher de brieven al op 23 oktober 2010 cadeau gegeven aan het Willem Elsschot Genootschap (W.E.G.), bij het verschijnen van Schuhmachers *Willem Elsschot in Boek en Band*, een eerste inventarisatie van de bandvarianten.

'Ik vind het ongepast om iemands brieven, waar je zelf zo bij betrokken was – noem het hartenbloed – te verkopen', sprak ze.

Zielsverwanten

Hein Aalders, die het fraaie WEG Cahier 10 *Ik wens-te dat je mijn vader was, de vriendschap tussen Peter*

Antiquaar Wilma Schuhmacher en directrice Letterenhuis Leen van Dijck tijdens de overhandiging. Op de achtergrond een schilderij van de Belgische kunstenaar Bruneau uit de collectie van het Letterenhuis.

van Steen en Willem Elsschot samenstelde, noemde de twee auteurs uit de titel ‘zielsverwanten.’ Hij typeerde de briefwisseling tussen de twee een ‘gaaf geheel met een begin en een mooi, droevig einde’. De vriendschap tussen de eigenzinnige Nederlandse auteur van nogal realistische, geëngageerde en tamelijk autobiografische romans en de 22 jaar oudere, gevierde Antwerpse schrijver begint in 1937.

Aalders: ‘In 1937 hoort hij dat Elsschot, een auteur waar hij nog nooit van gehoord heeft, niet naar Nederland is gekomen om voor de VARA-radio uit eigen werk te lezen, omdat die omroep hem heeft gevraagd enkele regels uit het gedicht ‘Spijt’ te schrappen. Via schrijver Lode Zielens laat hij Elsschot weten dat hij hem hooglijk bewondert om die principiële houding. En dan gebeurt het wonder. Hoewel hij er niet op gerekend heeft, antwoordt Elsschot hem en hij stuurt hem diens net verschenen roman *Pensioen* mét opdracht. De grote auteur, inmiddels zijn idool want hij heeft *Villa des Roses* gelezen, begint een briefwisseling met Van Steen, de gemankeerde schrijver. Na een jaar zoekt Van Steen Elsschot op in de Lemméstraat. ‘In het begin is Van Steen timide, bijna ziek van verlegenheid tegenover de grote auteur, maar later komt hij dankzij de gastvrijheid van het

Leen van Dijck, directrice Letterenhuis over de Elsschotmiddag: ‘Een heerlijke middag, met een formidabele Wilma Schuhmacher, die de brieven van Elsschot aan Peter van Steen gulhartig aan het Letterenhuis overmaakte, via een omweg langs het W.E.G., dat er een prachtig boekje bij liet maken.’

gezin Elsschot los en samen zingen de twee liederen van Ernst Busch, bespreken ze hun favoriete boeken en luisteren ze naar Bach en Mozart.’

Stappen

Daarna gaan Van Steen, Elsschot en Elsschots schoonzoon Vic Dolphyn stappen in de stad. Na de eerste wandeling vertrouwt Elsschot hem al toe: ‘We hebben nu de wandeling gemaakt die ik heel vaak met Tsjip maak.’ Bij het afscheid stopt Elsschot stevast de arme Van Steen iets te eten toe, een pak brood, worst en ham, of koffie en chocola, en op een visitekaartje krabbelt hij een notitie die dienst moet doen als laissez-passer voor de douane.

Het evenwicht tussen Elsschot en Van Steen lijkt ver weg, maar ‘ze delen een gevoel voor rechtvaardigheid, compassie met de verdrukten en slachtoffers van onrecht.’

Hoewel hij 22 jaar jonger is en als schrijver verreweg de mindere, verstaat Peter van Steen zich op zeer vertrouwelijke toon met Elsschot. Maar behalve de onderdanige collega die Elsschot advies vraagt of diens toestemming om een nieuw werk aan hem op te dragen is Van Steen net zo vaak een betrokken vriend die Elsschot op de vingers tikt, zoals in het geval ‘Borms’.

Boezem

‘Van Steen was dol op Elsschot en verkeerde graag in de boezem van diens gezin, in Antwerpen of in diens vakantiehuis in Sint-Idesbald’, zegt Aalders. ‘Hij voelde zich in dat gezin opgenomen zoals hij het zich altijd gewent had. De reizen naar de Lemméstraat waren een vlucht uit de werkelijkheid. Des te groter was het verdriet toen hij het gevoel kreeg dat hij niet langer gastvrijheid bij Els-

Hein Aalders over de vriendschap tussen de Nederlandse schrijver Peter van Steen en diens Antwerpse idool Willem Elsschot. Op de achtergrond: foto van Van Steen. Op de voorgrond rechts: Elsschot-schilderij van Bruneau. Op de eerste rij kleinkinderen van Elsschot.

schot thuis genoot. Dat luidt het einde van hun vriendschap in. Over wat er werkelijk is gezegd tasten we in het duister omdat er in de brieven alleen toespelingen staan. Maar aangenomen moet worden dat mevrouw De Ridder en dochter Anna niet meer willen dat Elsschot Van Steen thuis of bij Vic en Anna ontvangt. Daardoor knapt er iets bij de Amsterdamse schrijver.’

De vriendschap zal niet meer zijn zoals daarvoor. ‘Een enkel briefje nog, hartelijk nog wel, van beide kanten, maar bij Van Steen is er iets geknakt dat Elsschot niet kan goed maken. Hij zocht in Elsschot een vaderfiguur, aangezien hij een eigen vader altijd heeft gemist.’

‘Die vader leek hij gevonden te hebben, maar hij moest op den duur merken dat ook een vader als Elsschot zijn zoon op een gegeven moment het huis uit moet schoppen, als hij er tenminste uit eigen beweging niet uit gaat. Van dit kleine menselijke drama doen deze brieven verslag.’

Wie was Peter van Steen?

Peter van Steen groeide op in de Amsterdamse buurt De Pijp. Hij was een nakomertje met een lieve, zorgzame moeder en een tiran als vader.

Na de handelsschool ging hij op kantoor werken, maar zijn ambitie was het om schrijver te worden. Zijn eerste verhalen en romans vertellen op nogal autobiografische wijze en op de toen al niet meer zo modieuze manier van het naturalisme of het realisme over de teleurstellingen van een dichtertje.

De Nederlandse schrijver en criticus Menno ter Braak noemde Van Steens debuut *Ochtendnevel* uit 1934 ‘een biecht van iemand, wiens persoonlijkheid zich niet kan voegen in het sociale verband’.

Daarmee is zo’n beetje de kern van Van Steens karakter aangeduid. Een romanticus en een Einzelgänger, die

vaak overhoop lag met mensen.

Hoewel zijn debuut welwillend ontvangen was, en niet alleen door Ter Braak, kon hij nadien de verwachtingen die dat boek opriepen, niet inlossen, zoals pijnlijk steeds weer bij ieder nieuw boek door de critici werd geconstateerd.

De getrouwde maar kinderloze Peter van Steen was, toen hij Elsschot leerde kennen in 1937, journalist en een schrijver die niet echt was doorgebroken en nergens bij hoorde.

Van Steen zette zich wel maatschappelijk in. In de oorlog zat hij in het verzet, daarna stelde hij als linkse partijloze activist menig onrecht aan de kaak. Van Steen speelde zeer verdienstelijk fluit, in ensembles en orkesten. Maar de meeste tijd spendeerde hij aan zijn verhalen, romans en gedichten, waarvan er maar een handjevol bij gerenommeerde uitgeverij gepubliceerd werd. (bron: lezing Hein Aalders 21 juni 2012, Letterenhuis)

‘Ik wenste dat je mijn vader was’: uit de briefwisseling van Peter van Steen aan Willem Elsschot.

Wie is Wilma Schuhmacher?

Wilma Schuhmacher (°1927) is eigenaar van antiquariaat Schuhmacher, aan de Geldersekaade (dit adres sinds 1956) in Amsterdam, dat dit jaar zestig jaar bestaat. Ze is de dochter van de kunstschilder Wim Schuhmacher en alleeneigenaar van het antiquariaat sinds de dood van haar broer Max, ‘de Urheber van onze firma’, in 2007.

Wilma Schuhmacher stakte in 1953 uit geldgebrek haar studie medicijnen en voegde zich bij haar broer Max, die een jaar eerder met het antiquariaat was begonnen. Max was inkoper en voorraadbeheerder, Wilma ontplooidde zich tot catalogusmaker en bibliograaf. In 1975 werd ze benoemd tot lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde en in 1991 ontving ze de Laurens Janszoon Costerprijs.

Het antiquariaat staat bekend om zijn indrukwekkende collecties Nederlandse literatuur (meer dan een kilometer). Veel eerste drukken, vele bijzondere uitgaven, vele exemplaren met opdrachten van de auteur. ‘We bestaan nog’, antwoordt ze op 21 juni 2012 laconiek op de vraag van uitgever-Elsschotbiograaf Vic van de Reijt over hoe moeilijk antiquariaten het hebben in deze tijden van crisis, ontleding en dies meer. Ronduit ontroerend is het om haar te horen praten over de veertig eerste drukken van Elsschots *Pensioen*, ‘Pensioentjes’, die ze met de loep is gaan vergelijken. Of over een bepaalde editie van *Lijmen*: ‘Verrek, dat streepje is er uit, hier.’

Het onderzoek is voor haar als een dagelijkse kruiswoordpuzzel. Wilma Schuhmacher is een van de laatste boekentijgers. Ze heeft tal van catalogi en bibliografieën gemaakt, die door de literaire wereld als basiswerken worden gezien. En dat doet ze nog steeds: kijken, bestuderen, beschrijven.

‘Nu ja, ik ben een dochter van een schilder’, zegt ze. ‘Wij kijken goed. We vergelijken de schutbladen: is dit een verkleuring? Dat lijkt mij niet.’

Schuhmacher zal blijven vergelijken tot ze een ons weegt, of ‘tot de dood me komt halen’.

Geschonken: vier dossiers

1. Het dossier Peter van Steen, met daarin de uitgebreide correspondentie van Willem Elsschot aan Peter van Steen.
Oorsprong: Collectie Peter van Steen
Schenker: Antiquaar Wilma Schuhmacher
2. Het dossier van vertaalster Agnes Kalmann over haar Duitse vertaling van *Kaas*, met daarin de originele briefwisseling en het manuscript van de vertaling
Oorsprong: Agnes Kalmann
Schenker: Agnes Kalmann
3. Verzameling Duitse recensies
Oorsprong: Willem Elsschot Archief
Schenker: Willem Elsschot Genootschap
4. Typoscript *Een Ontgoocheling* met opdracht aan Paul en Jan Veen, met door Elsschot aangebrachte correcties.
Oorsprong: Archieven Paul en Jan Veen, beschuitmakers.
Schenker: Professor P. De Cort (†), neef van de gebroeders Veen via het W.E.G.

Cyriel Van Tilborgh, voorzitter Willem Elsschot Genootschap, leest voor uit *Meneer Bandjes, kantoorbediende (1939)* van de Nederlandse schrijver Peter van Steen.

Willem Elsschot

BRIEF

Lamme smeerlap, met je baard,
dor van geest maar dicht behaard,
die ons daar stond aan te staren
of wij huursoldaten waren.

'k Weet nog alles, luizig dier,
ook al zit je ver van hier,
teruggetrokken en stokoud
in een blokhuis vol met goud.

Dat je er Stein heb uitgetrapt
nadat hij je had verkapt
hoe je schatten kon verdienen
met den bouw van zijn machines.

Hoe je Barends in de stront
hebt gewreven, als een hond,
toen hij 't boekjaar niet kon sluiten
door die fout van zeven duiten.

Hoe die halfwas, smal en bleek,
van zijn gulden in de week
vijftig centen af zag roomen,
want hij was te laat gekomen.

'k Weet het nog, zoals je ziet,
maar ik snap vandaag nog niet
hoe die negen duizend koppen
dat zoo lijdzaam bleven krompen.

Had een flinke delegatie,
na 't verwerpen van je gratie,
je maar even beet gepakt,
even op den vloer gesmakt,

je dien baard eens afgeschoren,
met of zonder je twee ooren,
je die broek eens afgedaan
om je voor je kont te slaan.

Maar als is het niet gebeurd,
uitgesteld is niet verbeurd.
Wij staan klaar om ons te wreken
zonder je den nek te breken.

Want komt ooit de roode tijd
door je slaven lang verbeid,
vóór nog dat je met je botten
bent bedolven, om te rotten,

dan word jij benoemd per se
om de piesbak en de plee
schoon te maken als het hoort
in de Beurs of Delftsche Poort.

Antwerpen 1934

'A.F. Smulders ontwikkelde zich tot een typisch negentiende-eeuwse patriarch, een internationaal bekende figuur, die als industrieel groot aanzien genoot over de gehele wereld.' – De som der delen, p. 13.

‘Lamme smeerlap, met je baard’ mocht niet in boek over Werf Gusto

Thijs Wierema

‘A.F. Smulders was een man van twee verschillende eeuwen: terwijl hij van zijn kantoor uit soms nog het uitzicht had over een ver water met een groot zeilschip, was hij zelf die tijd al voorbij, toen hij voor de Werf Gusto zo’n imposante machinehal bestelde, waarvan er zich nog nagenoeg géén in Europa bevond. Nog altijd is de hoogte van de gebouwen méér dan voldoende voor de grootste scheepssekties. Doelbewust heeft A.F. Smulders in het begin van deze eeuw iets zeer groots ondernomen.’ – *De som der delen*, p. 14.

Begin jaren zestig kreeg de schrijver Max Dendermonde, pseudoniem van Hendrik Hazelhoff, van de Raad van Beheer van de Werf Gusto de opdracht een gedenkboek te maken over het honderdjarig bestaan van de Schiedamse scheepswerf. Dendermonde genoot grote bekendheid door een sciencefiction-achtig boek, waarvoor hij de fameuze titel *De wereld gaat aan vlijt ten onder* (1954) had bedacht. Hij had tientallen en tientallen boeken op zijn naam staan, waaronder talloze gedenkboeken. Vlijt kon je hem dus niet ontzeggen en het bestelde boek verscheen dan ook prompt in het jubileumjaar 1962, onder de titel *De som der delen*, N.V. Werf Gusto v/h Firma A.F. Smulders, Schiedam, 1862-1962. Dendermondes

tekst bevatte de gewenste portie Hollands glorie, Cas Oorthuys (zie ook het boek *Antwerpen 1946* dat in het W.E.G.-pakket van dit seizoen is opgenomen) leverde prachtig fotowerk en Mart Kempers tekende voor de lay-out en het stofomslag.

Kortom, een geslaagd jubileumboek? Nou, niet helemaal. Elsschot-geïnteresseerden die het boek (ook) aanschafte om meer te weten te komen over Elsschots handel en wandel bij de Werf Gusto, waar zijn ‘trouwe vriendin’ Anna van der Tak hem aanspoorde tot het schrijven van *Villa des Roses*, kwamen bedrogen uit. De naam Willem Elsschot komt in het hele boek niet voor! Zou Dendermonde niet geweten hebben dat zijn schrijfbroeder Elsschot tussen 1907 en 1911 als chef-correspondent verbonden was aan de Werf Gusto? Dat lijkt onaannemelijk. Vreemd is ook dat geen melding wordt gemaakt van ‘Brief’, een gedicht dat Elsschot in 1934 in Antwerpen schreef over de ‘patriarch’ van de Werf Gusto, A.F. Smulders. Het begint met de niet mis te verstane regel: ‘Lamme smeerlap, met je baard’. De vraag dringt zich op of Dendermonde eigener beweging het omstreden gedicht heeft genegeerd of dat van hogerhand is ingegrepen. In de kranten is die vraag nooit aan de orde geweest. Pas een kwarteeuw later zou Max Dendermonde zelf, in een vraaggesprek met de Vlaamse journalist Piet Piryns in *Vrij Nederland*, het antwoord geven. Pratend over het schrijven van gedenkboeken vraagt Piryns: ‘En er werd ook nooit geschraapt zeker?’ Dendermonde: ‘Dat kan ik niet beweren, het boek over de AKU heb ik vijf keer herschreven. En van de Werf Gusto mocht ik een gedicht niet opnemen. Elsschot had daar gewerkt, hij had een gedicht geschreven over de stichter van het bedrijf, de oude heer Smulders. Toen ik er kwam hing er nog een portret van Smulders:

Lamme smeerlap, met je baard,
dor van geest maar dicht behaard,
die ons daar stond aan te staren
of wij huursoldaten waren.

Dat mocht er niet in van de familie, zo was pappa niet geweest.’

Piryns sprak met Dendermonde ook over zijn volgende boek, dat in 1988 zou verschijnen onder de titel *De laatste beeldschone zwendel*. Een boek zo dik als een baksteen (427 pagina’s), waarin dit keer Elsschot alomte-

Max Dendermonde.

genwoordig is. ‘Dat wordt het vervolg op *Lijmen* van Willem Elsschot,’ vertelde Dendermonde, ‘Boorman en Teixeira de Mattos treden erin op, en deze keer gaat het om een zwendel met gedenkboeken. In tegenstelling tot het *Wereldtijdschrift*, moet de oplage van een gedenkboek zo klein mogelijk zijn – als het maar dik en luxe is. Het mooiste is als er één enkel exemplaar in de kluis van het bedrijf ligt. Ik schat dat ik in de loop der jaren om den brode wel vijftig gedenkboeken heb geschreven.’

Max Dendermonde, geboren in Winschoten, overleed in 2004 op 84-jarige leeftijd in Sarasota, Florida. Hij

woonde al tientallen jaren in Florida, en kwam om de zoveel jaren naar Nederland om zich te laten interviewen over wéér een nieuw (gedenk)boek.

(Het vraaggesprek met Max Dendermonde is gebundeld in Piet Piryns, *Er is nog zoveel ongezegd* – mooie titel in dit verband –, in 1988 uitgegeven door Houtekiet, Antwerpen.)

Thijs Wierema (1944) is redacteur van het literair-historische tijdschrift De Parelduiker en van Achter de Schermen.

Vond Elsschot inspiratie voor ‘Het Huwelijk’ bij Villon?

Henk Raaff

De meest geciteerde regels van Willem Elsschot stammen zonder twijfel uit zijn gedicht ‘Het Huwelijk’:

Toen hij bespeurde hoe de nevel van den tijd
in d’oogen van zijn vrouw de vonken uit kwam dooven,
haar wangen had verweerd, haar voorhoofd had doorkloven,
toen wendde hij zich af en vrat zich op van spijt.

Willem Elsschot schreef het vers op 7 mei 1910. Hij was toen op de dag af 28 jaar en nog geen twee jaar getrouwd. We mogen dus gevoelig aannemen dat hij de gedichte emoties niet uit eigen ervaring had. Nog niet althans. Als mogelijke verklaringen voor dit huwelijksbeeld zijn later zowel de echtelijke ruzies tussen zijn oom en tante Filip en Bernadina Van Elst, bij wie De Ridder zijn jeugdvakanties doorbracht, als het ‘tanende liefdesleven van zijn ouders’ aangevoerd (Willem Elsschot, *Brieven*, p. 65, Amsterdam 1993). Maar de opstandige weemoed of zo men wil de weemoedige opstandigheid van het gedicht lijken me daar te smartelijk voor. Was het ook de angst voor een knellende huwelijksband, die hem tot deze regels dreef? Zeker zullen we het nooit weten omdat vreemd genoeg niemand het De Ridder ooit lijkt te hebben gevraagd.

Die beginregels roepen bij mij een echo op, alsof ik ze eerder, eenvoudiger ben tegengekomen, vanuit een lang verleden. En in een andere taal. Kan ook Elsschot dat ervaren hebben, diezelfde echo ooit te hebben opgevangen? Na enig zoeken vind ik ze terug bij een groter dichter dan Elsschot, hoe robuust sommige van diens verzen ook mogen zijn. Het is François des Loges de Montcorbier, die dichtte en beroemd werd onder de aangenomen naam François Villon. Dichter en dief, zijn oeuvre een felle en hartstochtelijke maar ook melancholieke tekening van zijn tijd, een duistere onbarmhartige schizofrene epoque, de Europese middeleeuwen. Villon is voortreffelijk in het Nederlands vertaald door Ernst van Altena, maar daar kon Elsschot toen nog geen weet van hebben. Die vertaling kwam pas later. Elsschot sprak vloeiend Frans, dat is bekend. Zou hij ook Villon gelezen hebben?

Op onderzoek dus. De overigens voortreffelijke biografie van Vic van de Reijt brengt me behalve de vermelding dat Willem Elsschot voor François Villon een warme genegenheid koesterde, niet veel verder. Volgens Albert Westerlinck, criticus en huisvriend, stonden

François Villon

Vondel, Multatuli, Gezelle, Buysse, Van Nijlen, Minne, Boon, Greshoff, Carmiggelt, Villon, De la Fontaine, Stendahl, Flaubert, Alain-Fournier, Verlaine, Daudet, Goethe, Cervantes, Shakespeare, Poe, Rilke en de bijbel op Elsschots literatuurlijst.

Een andere, verhelderende bron is een interview door Bibeb met Lieven Walschap en Adele Kellner De Ridder, in *Vrij Nederland* van 8 december 1970, onder de titel ‘De laatste jaren van Willem Elsschot’: ‘*De gedichten van Villon kende hij helemaal van buiten. Wel ja, hele stukken ging hij citeren, bracht ze dikwijls in de conversatie te pas.*’

Maar dat zegt nog weinig over de mij opgevallen regels. Daarover vind ik meer in Elsschots *Brieven*, bezorgd door dezelfde Vic van de Reijt. Wat mij was opgevallen, had ook hij kunnen weten, als hij het had nageplozen. Maar ja, hoe ver pluis je iets na? In een brief (p. 222) aan Paul Dewalhens schrijft Elsschot over de gedichten van Julia Tulkens onder andere: ‘*Sincères comme Villon*’. Maar belangrijker, op p. 850, in een brief aan Ward Hermans: ‘*Neem als voorbeeld “Ballade de la vieille Héaulmière” van Villon. Een dergelijk gedicht zou men nu in ons land waarschijnlijk niet opnemen. Het gedicht van Villon is echter zulk een meesterstuk dat iedereen er zich bij neerlegt.*’

Het is uit die ballade van onwaarschijnlijke weemoed dat de mij opgevallen regels afkomstig moeten zijn:

Le front ridé, les cheveux gris,
Les sourcilz cheuz, les yeuls estains ...

Door Ernst van Altena vertaald als:

Het voorhoofd rimpelig en vaal,
de kin verdubbeld, dof de ogen ...

Maar waar het nu om gaat, is dat die regels eerder en
wat mij betreft beter zijn vertaald door de grote kenner

van de Middeleeuwen, Johan Huizinga, in zijn beroemde
Herfsttij der Middeleeuwen:

Het voorhoofd gerimpeld, de haren grijs,
de wenkbrauwen uitgevallen, de ogen gedooft ...

En hoewel misschien maar een komma in de literatuur-
geschiedenis: het verband bestaat dus.

Henk Raaff (1938) is publicist en filmer.

Peter Adriaansen en de nederige Anna

Martine Cuyt / foto's Alain Giebens

Sociaal geograaf-econoom Peter Adriaansen (52) is een jonge verzamelaar. Dat heet: sinds hij als schrijver van succesvolle economieboeken voor het secundair onderwijs geregeld mooie inkomsten boekt, is hij zich gaan toeleggen op het opwaarderen van zijn boekenverzamelingen. Van Elsschot heeft hij in een jaar of zes een beperkte, maar uitzonderlijke collectie weten samen te brengen.

Peter Adriaansen leerde Elsschot kennen op de middelbare school. De jongeman was een verwoed stripezer – *Asterix, Kuifje* –, maar voor school (5 vwo) hoorde hij 25 romans te lezen. Hij had *De Avonden* van Gerard Reve en *Max Havelaar* van Multatuli al achter de kiezen toen hij in de boekenkast van zijn vader het verzamelde werk van Willem Elsschot ontdekte.

‘Ik begon met *Tsjip*, dat leek me een aantrekkelijk verhaal en het bleek erg vlot geschreven.’ De jonge Adriaansen verslond het gehele verzamelde werk (en wist daarvoor twee credits te halen, nog 21 boeken te gaan).

‘Toen was ik klaar met Elsschot’, dacht ik. Adriaansen ontdekte op zijn zeventiende vervolgens Carmiggelt. ‘Carmiggelt wordt niet gezien als hoge literatuur, maar hij werd toch ook behandeld in de klas. Ik begon hem te volgen. Alles wat van hem verscheen kocht, las en verzamelde ik. Let wel, gewone, reguliere edities.’

Net als bij Elsschot wist hij bij Carmiggelt de humor te waarderen. ‘Zeker het vroege werk is humoristisch en met pointes geschreven. Tegenwoordig heb ik het meer op Carmiggelts latere werk, het kalere.’

Hij verzamelde in zijn jongere jaren behalve Carmiggelt Gerard Reve, J.C. Bloem, Godfried Bomans en Bob den Uyl, dat wil zeggen: de reguliere uitgaven. Een jaar of zes geleden begon Adriaansen alle collecties op te waarde-

ren. Zijn streven: eerste drukken met opdracht.

‘Alleen bij Bomans is dat niet mogelijk omdat opdrachtexemplaren te weinig voorkomen’, zegt hij.

Elsschot is zonder twijfel de duurste uit zijn lijstje favorieten.

‘Carmiggelt is momenteel niet populair en bij Bloem en Den Uyl voel ik geen concurrentie.’

‘Elsschot gaat in prijs wat op en neer, maar ik weet wel dat hij nu duurder is dan zes jaar geleden en daar is het Willem Elsschot Genootschap (w.e.g.) debet aan. Door het goede werk dat het levert, is Elsschot erg in trek.’

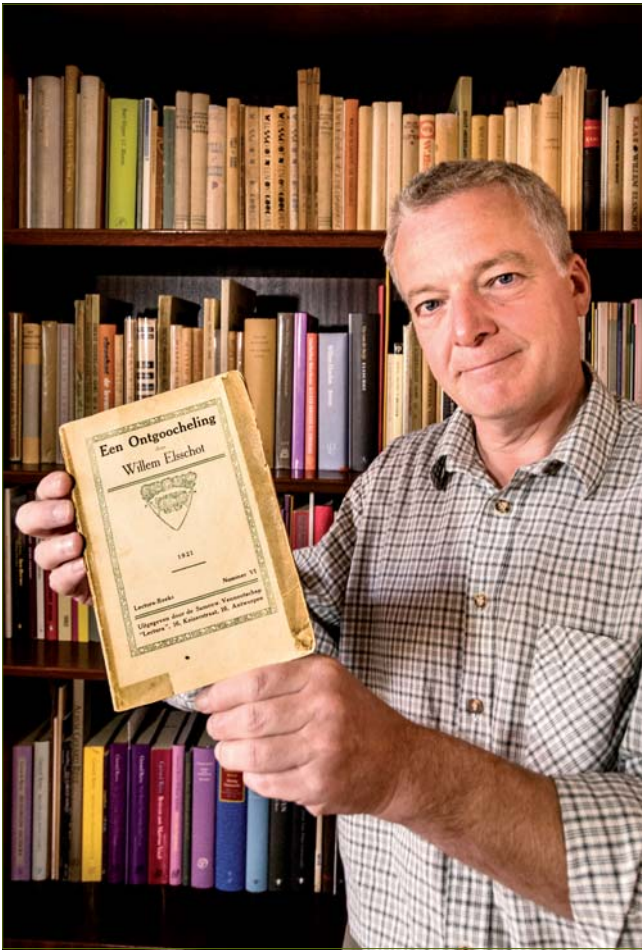
Om het grote prijsverschil tussen Elsschot en Carmiggelt te tonen – ‘Dat is echt absurd aan het worden. Elsschot is zeker tien keer duurder dan Carmiggelt’ – haalt de collectioneur het wondermooie boekje *Een toontje lager* (cover van Yrrah) van Simon Carmiggelt uit de kast, eerste druk, met een paginalange opdracht aan diens goede vriend Wim Kan. ‘Veertig euro. Bij Elsschot betaal je 200 euro voor een gesigneerd exemplaar aan een onbekende.’

‘Een eerste druk van *Villa des Roses* kost al gauw tussen de 500 en 1000 euro, zonder opdracht. *Een Ontgoocheling* en *De Verlossing* zijn (zonder opdracht) wel goedkoper, pakweg tussen de 200 en 400 euro.

De eerste Elsschot

Zowat tien jaar geleden stapte Peter Adriaansen binnen bij boekhandel 't Ezelsoor in Breda en zag hij in een glazen kastje een eerste druk van *Een Ontgoocheling* liggen.

‘Het was een tamelijk slecht exemplaar, dat zag ik zo. Je zou kunnen zeggen: een flutboekje, waarvan de kwaliteit snel achteruit gaat, een niemendalletje, maar ik vond het mooi.’

Peter Adriaansen voor zijn boekenkast, waarin alles moet blijven passen.

Adriaansens interesse voor de vorm, ‘hoe een boek er fysiek uitziet, op welke manier het werd uitgegeven, met of zonder stofwikkels’, was gewekt.

In zijn inventaris heeft Adriaansen het werkje uit 1921, Lecturareeks, nummer vi, als volgt omschreven: ‘Eerste omslag. Matig tot slecht exemplaar, bruine verticale randen op omslag, deel van onderkant rug weg.’

Inmiddels heeft hij meer exemplaren van *Een Ontgoocheling* in de kast. Hij trekt er een tweede druk uit, met bijzondere opdracht. ‘Aan de sympathieke bezetting van Cantecroy 15-5-1934 AdRidder’.

‘Die “Cantecroy” fascineerde me. Het is een sport geworden om meer te weten te komen over die opdrachten. Ik vond er informatie over op het internet, maar vooral in jouw boek *Willem Elsschot. Man van woorden*. Cantecroy bleek een kasteel in Mortsels te zijn. Opdracht en achtergrond van het exemplaar, dat ik uit de nalatenschap van Lena de Grootd – dochter van professor A. de Grootd, de bewoner van Cantecroy tot 1934 – kocht, staan erin beschreven.’

Peter Adriaansen is zich de jongste jaren meer en meer gaan richten op de opdrachten, en dat merk je. ‘Als verzamelaar wil je de krenten uit de pap, maar je bent natuurlijk niet de enige die op het vinkentouw zit.’

Hij volgt dagelijks een aantal sites en catalogi. Zijn recentste, exclusieve aanwinsten haalde hij bij antiquariaat

Schuhmacher in Amsterdam.

De verzamelaar haalt een eerste druk van *Villa des Roses* uit zijn boekenkast, uit het bezit van de Nederlandse Anna Cramer en haar moeder, met bijgevoegde brief van Elsschot.

‘Ik koesterde de droom om ooit mijn collectie af te sluiten met hét exemplaar van *Villa des Roses*, dat met de opdracht aan Anna van der Tak. Helaas is dat laatste in nieuwe handen gekomen en na de dood van de huidige eigenaar gaat het boek naar het Antwerpse Letterenhuis.’

De nederige Anna

‘Ik heb de eerste druk van *Villa des Roses*, het exemplaar van Anna Cramer, de andere Anna, “de nederige Anna”, zoals antiquaar Wilma Schuhmacher haar noemt.’

Adriaansen zocht inmiddels uit dat Anna Cramer vanaf 1917 twaalf jaar de huisgenote is geweest van Anna van der Tak en dat ze op twee adressen in Rotterdam hebben gewoond. En dat ze elkaar al kenden van voor die tijd. ‘Ik heb dus reden om te geloven dat de twee eerste drukken van *Villa des Roses*, in het bezit van de respectieve Anna’s, zich in dezelfde woning hebben bevonden.’

Ook met de ingesloten brief is Peter Adriaansen zeer opgezet. ‘In maart 1913 stuurde Elsschot Anna Cramer (en haar moeder) de bijgevoegde brief. Hij ondertekende met A. De Ridder en heeft het over “W.E., die een novelle klaar heeft” – vermoedelijk heeft hij het over *Een Ontgoocheling*.

Een half jaar later verscheen *Villa des Roses*. Wellicht is deze brief, nummer zeven in het brievenboek *Brieven* (Querido, 1993) nu, na het overdragen van een groot deel van de literaire nalatenschap van Elsschot aan het Letterenhuis, de oudst bekende brief van Elsschot in particulier bezit.’

‘Hoger zal ik nooit kunnen komen. Ik ben speciaal geïnteresseerd in Elsschots Rotterdamse tijd, misschien omdat ik een Nederlander ben.

Een tweede recente aankoop dient die interesse.

Kaas, 1ste druk, gebonden in halfleder. Enkele bladzijden geplakt. Vochtplekken, met de opdracht:

Aan Johanna van Lier/Antwerpen 9 Nov. 1933/ ADeRidder

‘Johanna van Lier was een kennis/vriendin uit De Ridders Rotterdamse periode’, situeert Adriaansen. ‘In *Alfons De Ridder in Rotterdam* van Peter de Bruijn (WEG Cahier 8) wordt uitgebreid ingegaan op de relatie tussen Elsschot en Van Lier (pp. 82-85). Ook de opdracht wordt daarbij aangehaald.’

Laatst, opnieuw bij Schuhmacher, stond Peter Adriaansen te twifelen tussen een opdracht van Elsschot aan twee Jannen: Jan van Nijlen en Jan Greshoff.

‘Ik wil graag een opdracht aan Jan van Nijlen én één

Peter Adriaansen met de door hem geschreven economieboeken die hem toelaten zijn boekenverzameling op te waarderen. Vooraan enkele Elsschot-edities.

aan Greshoff, omdat ze beiden belangrijk zijn geweest voor Elsschot. Ik heb uiteindelijk gekozen voor deze eerste druk van *Tsjip*, met stofomslag. Adriaansen citeert zijn inventaris: ‘Redelijk exemplaar. Stofomslag vrij goed. In boek tamelijk veel roest. Met bijzondere opdracht, omdat Elsschot zelden tot nooit met zijn voor naam signeert.’

Aan Jan van Nijlen Bij zijn 50^{en} verjaardag. 10/11/1934. Zijn oude vriend Fons

‘Op 5 januari 1934 las Elsschot *Tsjip* voor bij Greshoff thuis in de Schaarbeekse Reyerslaan. Aanwezig waren behalve Jan en Aty Greshoff, Jan van Nijlen en Bob Nijkerk. Van Nijlen nam het manuscript mee naar huis om het na zijn kritische lectuur aan Greshoff door te geven’, vertelt Adriaansen. ‘Op 10 november 1934 stuurt Elsschot een brief naar Van Nijlen om hem te feliciteren met zijn verjaardag. Plus: *Ik zend je, als souvenir, een ex. van Tsjip*’.

En nog een hele leuke. ‘Herken je het?’, vraagt Peter Adriaansen. ‘t *Bolleken* van Cyriel Buysse als Vlaamse pocket. En dan toont hij de eerste pagina: op 4 november 1959 in Den Haag gesigneerd door Elsschot, Johan Daisne en Lode Baekelmans.

Aan P. Heijstek/Willem Elsschot /4 november 1959/ Job. Daisne/ Lode Baekelmans

Uitgeverij Heideland had Willem Elsschot uitgenodigd om mee te gaan naar het feest van de Vlaamse Pockets op de Belgische Ambassade in Den Haag. Op 4 november 1959 werden een paar rijtuigen van een van de treinen naar 's-Gravenhage gevuld met schrijvers, onder wie Lode Baekelmans, Bert Ranke, Elsschot en Johan Daisne.

Adriaansen weet inmiddels wie Heijstek was: ‘de winkelchef van de Haagse boekhandel De vijf Vocalen/ Mensing & Visser.’

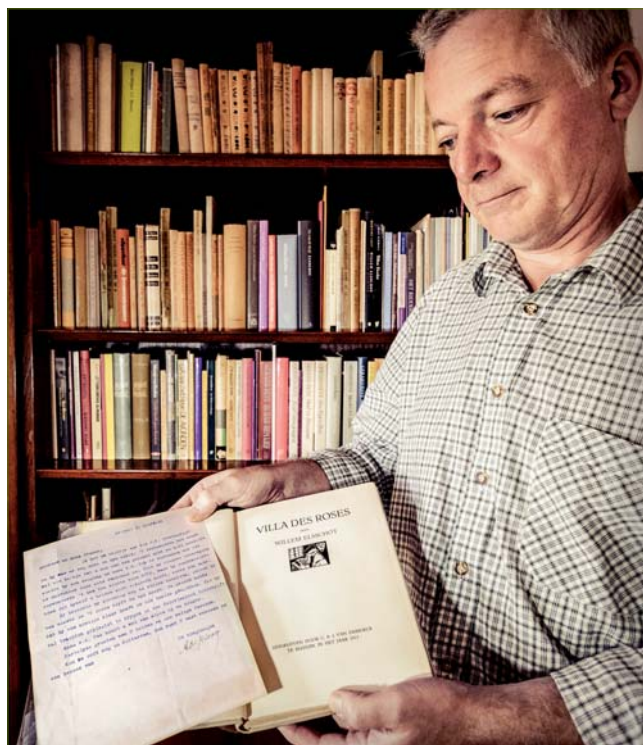
De collectioneur checkt en dubbelcheckt als een journalist. Hij bouwt om zijn titels bovendien een minibibliotheek van kruisverwijzingen: biografieën, kleinere en grotere studies, context kortom én hij verzamelt er audio en video bij. Zolang het allemaal in de boekenkast past.

Kleine zelfstandige

‘Ik ben een kleine zelfstandige. Ik moet niet te dol doen. Ik heb niet de financiële zekerheid van iemand in loondienst. Als mijn boeken goed lopen, dan kan ik me weer wat meer permitteren, soms kan ik me daarna dan een tijdje niets permitteren. Ik stel jaarlijks mijn budget vast: een bepaald jaar is dat 500, eenmalig is het 5000 euro geweest.’

Adriaansens favoriete Elsschot, los van de editie?

Peter Adriaansen: ‘Elsschots beste werk is wellicht *Villa des Roses*, maar de werken die ik het vaakst herlees zijn zonder twijfel *Kaas* en *Tsjip*. Die zijn zo vlot en hu-

Peter Adriaansen: ‘Als verzamelaar opereer ik liever op de achtergrond. Ik ben geen lid van een literaire club, maar ik volg ze wel. Ik heb een hoop publicaties van het W.E.G.’

moristisch geschreven dat ik ze elk jaar wel kan herlezen. Die heb ik minstens tien keer gelezen.’

‘Mijn mooiste Elsschot naar vorm en exclusiviteit is zonder twijfel “de nederige Anna” oftewel de *Villa des Roses* van Anna Cramer met brief, in tegenstelling tot de niet-nederige Anna – het opdrachtexemplaar aan Anna van der Tak.’

Duurste

‘De nederige Anna’ is de duurste Elsschot in zijn bezit: 3.500 euro telde Peter Adriaansen neer.

‘Prijs inclusief de brief’, haast hij zich. ‘Want het werd als combinatie verkocht. Forse prijs, klopt, maar ik had dat er voor over omdat de *Villa des Roses* er zeer mooi uitziet, bijna als nieuw. Het gaat bovendien om een *Villa des Roses* die uit het bezit komt van iemand die contact had met Elsschot en die er haar naam in geschreven heeft. De brief is van belang, omdat de tijdsbepaling van het schrijven van *Een Ontgoocheling* er min of meer uit

blijkt. Een perfect bij elkaar passend duo van boek en brief, dus. Plus: een mooie *Villa des Roses* in eerste druk vinden is al moeilijk genoeg. Ben ik nog nooit tegengekomen.’

Als uitsmijter toont hij WEG Cahier 10: *Ik wenste dat je mijn vader was*, over Peter van Steen en Willem Elsschot, dat werd uitgedeeld op 21 juni 2012 bij de overhandiging van de brieven van Peter van Steen, door antiquaar Wilma Schuhmacher aan het Letterenhuis in Antwerpen.

Gesigneerd, of wat dacht u? Met opdracht, of wat dacht u?

‘Voor de koper van de nederige Anna. Peter van Steen was een voortreffelijke kerel maar een moeilijk mens (ad ref Melle) Wilma SchM Antw 21 juni 2012’

Martine Cuyt (°1966) publiceerde in 2004 het boek Willem Elsschot. Man van woorden, uitgegeven door Meulenhoff/Manteau.

Willem Elsschot en de zee in Boedapest

Roy van Roeden

Zoals gebruikelijk is geworden viert mijn goede vriend Igor Cornelissen, schrijver en oud-redacteur van het weekblad *Vrij Nederland*, ieder jaar samen met mij op 3 mei zijn verjaardag in de Hongaarse hoofdstad Boedapest. Jaren geleden stak hij mij aan met zijn ‘Hongarijekoorts’. Hoewel de miljoenenstad de laatste jaren is verwesterd en op dit moment behoorlijk aan het radicaliseren is, ademt de stad een broeierige sfeer van vervlogen tijden en grote namen als Béla Bartok, Zsa Zsa Gábor, Miklós Horthy, György Konrád, Ferenc (Franz) Liszt, Ignác Semmelweis, Tony Curtis (Bernard Schwartz) en de beroemde voetballer Ferenc Puskás.

Toen Igor en ik in mei 2011 wederom naar Boedapest gingen en zijn 76ste verjaardag hebben gevierd met een maaltijd in restaurant Carmel in de Kazinczy utca, bespraken we ons bezoek aan het museum in de Károl Mihály utca dat geheel gewijd is aan de nationale dichter Sándor Petöfi, die ook een belangrijke rol speelde in de Hongaarse revolutie van 1848. Al jaren ben ik op zoek naar een uitgave van de Wereldbibliotheek met vertaalde gedichten van hem. Vele antiquariaten hebben de opdracht van mij gekregen dit boek te vinden. Tot op heden zonder resultaat. Een enkeling durfde zelfs openlijk te twijfelen of deze uitgave wel bestond. De Wereldbibliotheek drukte immers in grote oplagen. In

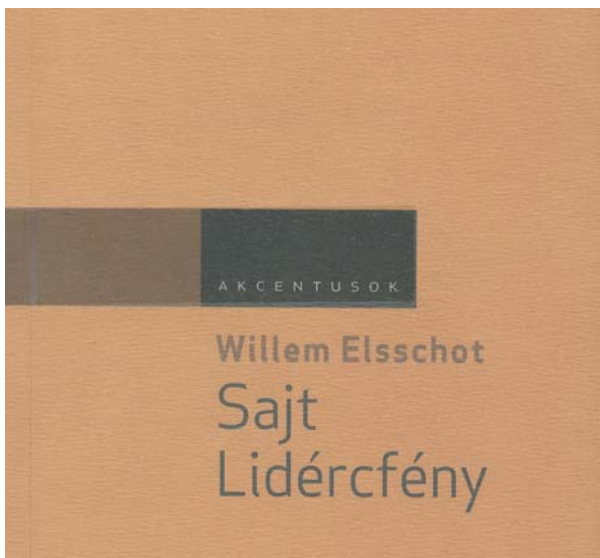
het museum, waar verder geen bezoekers waren maar wel drie bejaarde vrouwen die als suppoost werkten en de hele tijd achter ons aanliepen met gekopieerde A4’tjes in het Engels en Duits met relevante informatie, vond ik ten slotte in een vitrine de door mij zo lang gezochte uitgave.

Na de zoveelste glatt koshere pálinka – in het orthodox joodse restaurant verkocht men de beroemde Hongaarse pruimenjenever pálinka, maar dan gestookt van ongekwetst fruit, dus koosjer – sloten wij de verjaardag af. De volgende dag gingen wij terug naar Nederland. In het vliegtuig, van de inmiddels ter ziele gegane maatschappij Malev, maakte ik kennis met een oude bekende van Igor, Vera Illés, schrijfster van onder andere het boek *Kind van een andere tijd*. Zij heeft in Nederland als journaliste gewerkt en had haar Hongaarse familie bezocht. Toen zij hoorde dat ik in het dagelijkse leven werkzaam ben als leraar Nederlands, zei ze dat zij mij in contact zou brengen met dr. Krisztina Soós, docente Nederlands aan de Károli Universiteit in Boedapest. Jaarlijks organiseert zij een Nederlandse boekendag voor geïnteresseerden en studenten Nederlands aldaar. Na via e-mail contact te hebben gelegd, nodigde Krisztina Igor en mij uit om op de komende boekendag een gastcollege te verzorgen. Igor was aangenaam verrast en we hadden weer een goed

‘excuus’ om naar ons geliefde Boedapest af te reizen.

In oktober gaf Igor een lezing over zijn journalistieke loopbaan en zijn fascinatie voor Hongarije. Ik gaf een college over literatuur aan de hand van twee verhalen/verhaalfragmenten van Kader Abdolah en Simon Carmiggelt onder het mom ‘de Nederlandse cultuur van binnen en van buiten beschouwd’. De dag was zeer geslaagd en de interesse van de aanwezigen groot. De volgende dag kregen we een rondleiding op de faculteit. Op de vierde verdieping van het gebouw was niet alleen de afdeling Nederlands gevestigd maar ook de afdeling Japans. Opmerkelijk vond ik, maar er was toch een twintigtal studenten die deze Aziatische taal studeerden. Het aantal studenten Nederlands is groter, zo’n zestig studenten. Toen we in de personeelsruimte nog wat

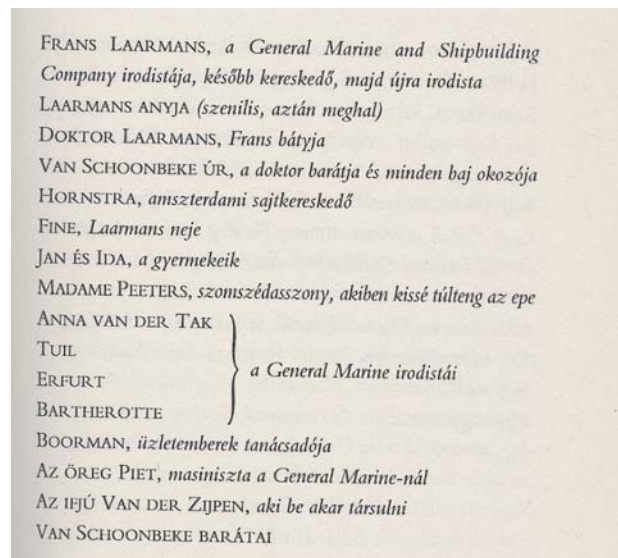
Hongaarse vertaling van *Kaas en Het Dwaallicht* (Boedapest 2008)

aan het napraten waren, viel mijn oog op enkele afbeeldingen boven het bureau van Tamás Balogh, een collega van Krisztina. Een prent met het opschrift ‘Elsschot en de zee’ prijkte aan de muur. Een zee kende men niet in Hongarije en wat moest Elsschot hier in Boedapest? De enige relatie die ik kon leggen tussen Elsschot en Boedapest was de volgende:

‘De kamer naast die van den heer Martin werd bewoond door drie jonge dames uit Buda-Pest, drie zusters waarvan de namen niet uit te spreken waren. Het waren knappe meisjes, vooral de jongste die groot was en bleek zag en altijd een rooden strik droeg in ’t zwarte haar dat zij in het midden scheidde, zoodat een blanke streep van haar voorhoofd uit naar achter liep. Elken dag gingen zij uit wandelen, ontvingen veel brieven en aten meer chocolade dan vleesch en brood. Zij betaalden moeizaam, nu eens een dag te vroeg en dan weer een week te laat, maar zij betaalden toch en wel met munt uit de meest verschillende landen. In hoofdzaak echter met Amerikaansch bankpapier en Engelsche ponden.’ (Willem Elsschot, *Villa des Roses*, p. 28, Athenaeum – Polak & Van Gennep, Amsterdam 2001.)

Krisztina wist mij te melden dat haar collega de prent ooit gekregen had van de voorzitter van het Willem Elsschot Genootschap. Waarschijnlijk had hij ooit een bezoek gebracht aan Koksijde waar Elsschot in de duinen van Sint-Idesbald zijn villa Kerkepanne had laten bouwen, zijn tweede huis. Elsschot schreef in boeken en brieven vol lof over deze badstad. Misschien had haar collega daar de erfgoedwandeling gemaakt en keek hij nu nog af en toe naar de prent met Elsschot en zijn vrouw met daarachter een zee die Hongarije nooit zal kennen.

Roy van Roeden (1971) is leraar Nederlands aan de *Thorbecke Scholengemeenschap* in Zwolle.

Gekraak in de voegen van Villa des Roses

Jean Pierre Stevens

In 1983 verscheen van Annemarie Kets-Vree de doctorale dissertatie *Woord voor woord. Theorie en praktijk van de historisch-kritische uitgave van een prozatekst, gedemonstreerd aan Een ontgoocheling van Willem Elsschot*. Daarin staat op pagina 74 te lezen dat het Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven een typescript bezit van *Een ontgoocheling* met handgeschreven aantekeningen van de auteur, losse vellen papier samengebonden in *Grünewalds 'Duo'-Hefter ohne Lochung*. Op het kartonnen omslag is in potlood op de voorzijde 'Willem Elsschot' geschreven en op de achterzijde 'Anna' (mogelijk Anna van der Tak, Elsschots kantoorcollega te Schiedam, aan wie hij *Villa des Roses* opdroeg).

Ondanks deze stand van de wetenschap bleven publicisten zich geroepen voelen inkt te laten vloeien over de herkomst en de diepere betekenis van de familienaam Grünewald in *Villa des Roses*. Laten we het niet verder zoeken dan de auteur het kennelijk gedaan heeft. Die diepere betekenis is er wellicht niet. Laten we het er maar op houden dat de auteur voor zijn Duitse hoofdpersoon niets anders voor ogen had dan een Duitse naam en de herkomst ervan was allicht zeer voor de hand liggend de merknaam van banaal kantoomateriaal, een bepaald type omslag. Zo te zien kan Elsschot hier terecht 'schrijver zonder fantasie' worden genoemd. Misschien mogen zijn exegeten ook enigszins hun fantasie intomen en wat meer oog hebben voor beschikbare gegevens en concrete inspiratiebronnen.

"Dat beteekent niets, gaf ik beleefd ten antwoord.

"Natuurlijk beteekent het niets."

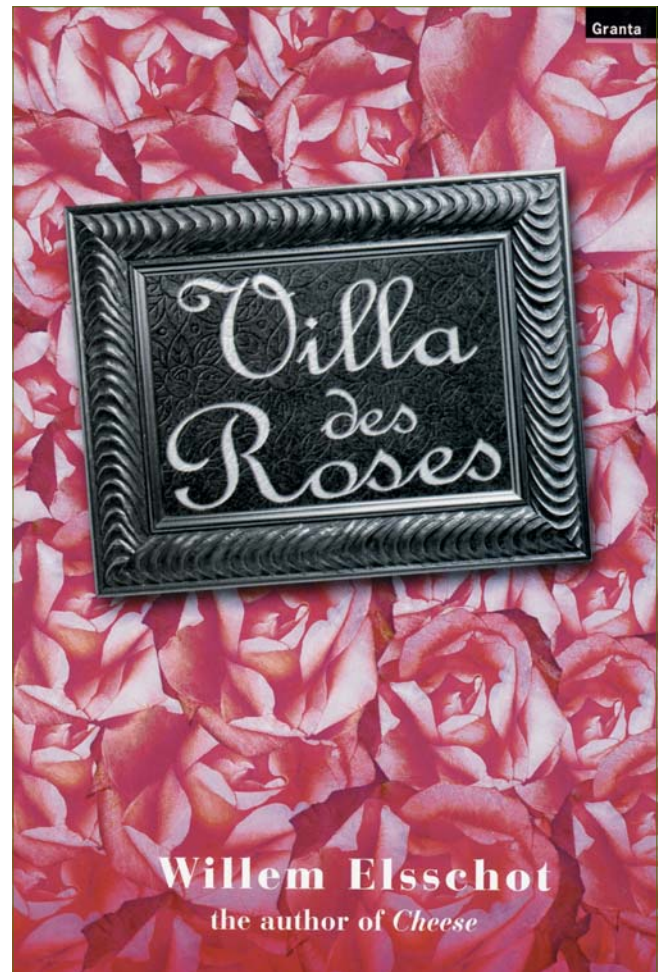
"Niets anders dan wat er op staat," verbeterde ik." (Lijmen, p. 53)

Achter dit citaat moet hier niets anders worden gezocht dan hoe makkelijk het is een fragment uit Elsschots werk te lichten om er een diepere, in een of ander kraam passende, betekenis aan toe te dichten.

Evenmin wijst iets op schrijversfantasie, diepere gronden of onderliggende symboliek wanneer Elsschot in *Villa des Roses* mevrouw Brulot laat verwijzen naar het afbranden van de Bazar de la Charité. De hevige brand op 4 mei 1897 in Parijs was dermate indrukwekkend dat *Snoeck's Grootte Almanak 1928* er nog op terugblikte in een artikel 'De Brand van den Weldadigheidsbazar te Parijs'. Het ging niet om een warenhuis maar om een houten hangar waar de Parijse aristocratie haar jaarlijkse fancy-fair of liefdadigheidsbazaar ten voordele van de armen inrichtte. Het vuur ontstond in de cine-

mazaal, een aanbouw van de hangar. De operator werd schuldig bevonden. Wanneer Elsschot mevrouw Brulot de Charité-brand in herinnering laat brengen, kan dit (in plaats van een toespeling te zijn op liefdadigheid, of het gebrek daaraan, of wat dan ook) wel terloops wijzen op een neiging tot overdrijven want niet een paar honderd mensen verloren het leven maar volgens *Snoeck's* toch wel honderdzesentwintig.

Een beetje zoals de naam Grünewald, heeft de gelegenheidsnaam Soleiland, waarmee mevrouw Brulot haar aapje aanspreekt als hij zich onzedelijk gedraagt, heel wat mensen bladzijden helpen vullen met gissingen en veronderstellingen sinds Paul Vincent een Engelse vertaling op het getouw zette. De uiteindelijke uitleg, waarnaar in *Volledig werk* en in de Granta-editie van de Engelse vertaling verwezen werd, komt kort en bondig neer op wat een kleine veertig jaar eerder reeds in de schooluitgave *Vierspan* stond in een voetnoot: 'destijds berucht misdadiger'. Voor het jeugdig publiek werd toen op de aard van de misdaad (moordenaar-verkrachter)

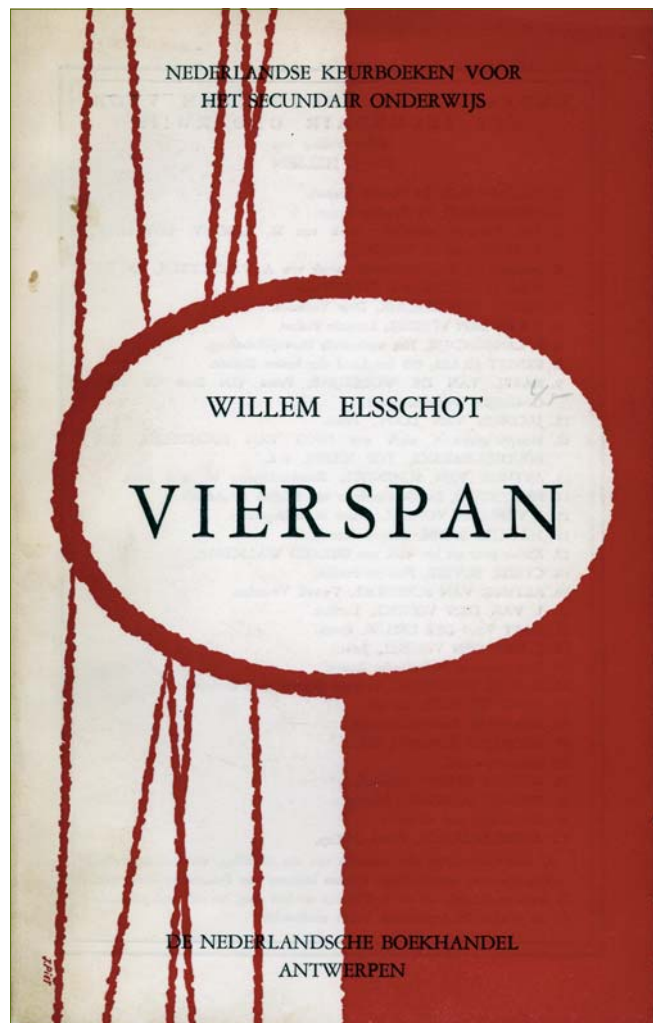

De Granta-editie.

niet ingegaan, maar expliciete informatie achterwege laten lijkt me minder verwonderlijk dan meerdere auteurs/Elsschotkenners die jarenlang de in een uitgave van Elsschots werk beschikbare verklaring over het hoofd zien.

Misschien hadden die naartstige zoekers zich anders met nog meer gissingen en veronderstellingen eens kunnen buigen over de vraag wat mevrouw Brulot allemaal in de tuin aanschouwde toen ze ‘radeloos door het venster den tuin inkijkend’ aangetroffen werd (p. 111) terwijl vijf bladzijden verder en ongeveer een half uur later, na een ‘kort maar grondig’ onderzoek door meneer Brulot, het daarvoor te donker blijkt. ‘De moeder ging naar het venster en drukte haar gezicht tegen de ruiten aan, om in den tuin te kijken. De klok van de kapel op den hoek sloeg elf uur. Buiten zag het er alles behalve gezellig uit, want het was vreeselijk guur al was men in Mei.’ Dat levert dan weer de vraag op hoe die barre weersomstandigheden te rijmen vallen met wat eerder die avond werd gezegd (p. 95): “Fijn weertje vandaag, vindt u niet?” vroeg de heer Brulot zich tot madame Gendron wendend. “Zeker mijn vriend, zeker,” antwoordde de oude, “het gaat best.” Die gure weersomstandigheden zijn wel nodig om het haardvuur te verklaren bij mevrouw Gendrons wraak een kleine twee weken en volgens sommige edities meer dan vier weken later. Dan zitten we inmiddels in juni en is het buiten te koud. Het wringt allemaal een beetje, om niet te zeggen: het wringt langs alle kanten.

Er zijn in het boek nog passages waar Elsschot even niet met de volle aandacht bij de zaak lijkt. Op het overlijden van de vierenzeventigjarige huiseigenaar laat Elsschot Brulot reageren: ‘De oude Dupuis is dood. Een mooie ouderdom.’ (p. 148) Maar Brulot is zelf zowat vijfenzestig en gehuwd met een twintig jaar jongere vrouw die aan het einde van hoofdstuk xvii hem verwijt suf en kinds te worden. Zou zo iemand dan niet eerder zeggen dat vierenzeventig toch nog te jong is, of over zijn eigen dood gaan piekeren, zeker iemand met (ingebeelde) ziektes, want ‘Mijnheer Brulot leed afwisselend aan jicht, verkoudheid in het hoofd en op de borst, gal-, lever- en suikerziekte, doch zonder te sterven (...)’ (p. 16) Overigens, wie van het boek de tijdsgegevens van de handelingen en personages op een tijdlijn uitzet, zou daarin een knoop kunnen vinden. Meer bepaald in de aanloop naar de liefdesaffaire tussen Grünewald en Louise. Wanneer hij op een avond in de lente polst of zij een vrijer heeft, antwoordt Louise dat ze weduwe is en dat haar zoontje zeven jaar geworden is op 10 mei. Wanneer ze samen waken bij het lijk van zelfmoordeenaar Brizard, spreekt ze nogmaals over haar jongen van pas zeven jaar. Op 10 mei, tijdens de feestmaaltijd voor het naamfeest van Antoinette, zegt meneer Brulot in zijn toespraak: ‘De taak waarvan ik mij heden te kwijten heb is veel aangener dan die welke mij voor enkele

le weken te beurt is gevallen na het afsterven van den heer Brizard.’ De zelfmoord en het gesprek tijdens het waken bij zijn stoffelijk overschot moeten dus hebben plaatsgevonden vóór mei, tussen 21 maart (lente) en ten laatste 26 april. Zou eind maart of in april een moeder, over haar kind dat binnenkort verjaart, zeggen dat haar zoontje zeven jaar geworden is op één mei, dat hij pas zeven is? Of zou ze zeggen dat hij op 10 mei zoveel jaar zal worden, dat hij nog geen zeven (acht?) is? Ook over de kamerbezetting in de Villa zijn er tegenstrijdige mededelingen. Brizard is geen inwonende kostganger maar komt in de Villa enkel de maaltijden gebruiken en pleegt er zelfmoord. Er is nergens een bed vrij en hij wordt ’s nachts opgebaard in de kamer van Grünewald. Enkele weken later, wanneer Martin verdwijnt, komt een kamer vrij. Wanneer Mrs. Wimhurst in een advertentie vraagt naar kamers (meervoud) voor zichzelf, een zoontje en een kindermid, wordt zij binnengehaald als enige aanwinst sedert vier maanden. Mevrouw Brulot leidt haar naar een kamer op de verdieping en verwijst het meisje naar een afzonderlijke kamer, waarmee ze misschien de meidenkamer bedoelt. Hoe dan ook, de vrijgekomen kamer van Martin was niet op de verdieping maar gelijkvloers, naast de meidenkamer, dicht bij de keuken. Indien inmiddels een kostganger van de verdieping de kans had zijn kamer te ruilen voor de gelijkvloerse, zou

dit zeker Grünewald en/of dienstmeisje Louise op ideeën hebben gebracht om zo dicht bij elkaar te zijn, zonder nachtelijk gesluip op de trap. Het boek meldt niets over dergelijke overwegingen. Wel dat Grünewald naar beneden komt terwijl Louise familiebezoek ontvangt in de keuken. Er is iets onduidelijks, zoniet onverklaarbaars aan de beschikbaarheid van kamers in de Villa.

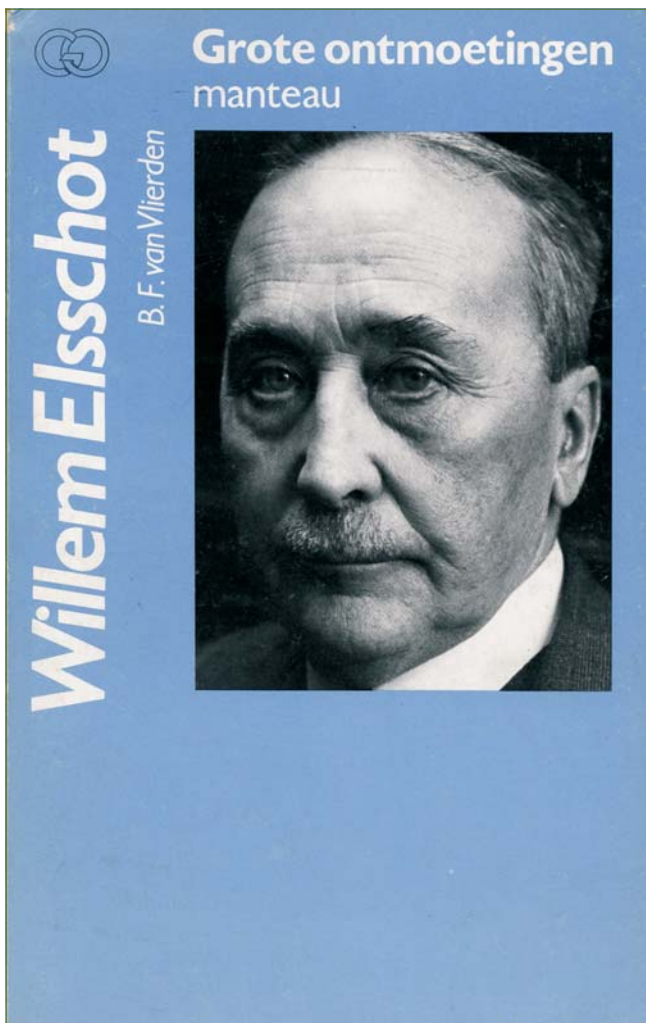
Wellicht zijn heel wat van deze inconsequenties een gevolg van de ineengestrengelde handelingen waarover Frans Smits het heeft in zijn boek over Elsschot. Hij omschrijft *Villa des Roses* als ‘Een dubbele handeling, knap en stevig ineengestrengeld (...): het leven van deze zo heterocliete personages in het kosthuis (...) enerzijds, en de liefdesgeschiedenis tussen Grünewald en Louise anderzijds.’ Wel bestempelt Smits het verschijnen van Mrs. Wimhurst als ‘enige zwakke plek in dit stevig geconstrueerd geheel’ want het had ook en sterker zonder haar gekund. Smits schrijft dat de verschijning van Mrs Wimhurst wel enigszins voorkomt als een deus ex machina, terwijl Bernard-Frans van Vlierden in zijn boek over Elsschot dan weer een dankbare deus ex machina ziet in het feit dat de Villa zal worden verkocht. Ze kunnen beiden gelijk hebben want Elsschot schreef Smits op 2/2/1943: ‘dat gij mijn werk tot in de minste details grondig begrepen hebt en dat niets van wat ik bedoeld heb u ontsnapt is’ en Van Vlierden zou hij volgens de flaptekst van het boek gefeliciteerd hebben: ‘dat zal niemand je verbeteren’. Ze kunnen er ook beiden glad naast zitten, zoals wanneer Smits meent dat madame Gendrons wraak een week na haar vernedering komt (terwijl zij in het boek zeker een kleine twee weken en volgens sommige edities meer dan vier weken doet over het voorbereiden van haar wraak) en ook Bernard-Frans van Vlierden leest dingen die er niet staan als hij beweert dat het echtpaar Brulot, zelf kostganger geworden, voorlopig onderkomen vindt met, en op kosten van madame Gendron. In hoofdstuk XXI staat: ‘De zoon van madame Gendron beschikte er echter anders over (...)’. Al bij al, twee deus ex machina’s in één hoofdstuk, kan veel lijken, maar misschien is het logisch bij een dubbele handeling. Hoe het ook zij, vanaf dat hoofdstuk komt het einde in zicht en soms lijkt de schrijver er wat nadrukkelijk op af te stevenen.

Uit een brief van 21/10/1911 over het manuscript, blijkt dat Elsschot wel degelijk belang hechtte aan details. Ook vraagt hij over een bepaalde beschrijving: ‘Indien het “oud” is dan wil ik het schrappen.’ Het is merkwaardig dat hij dan zijn roman zo’n ‘oud’ slot meegaf, vergelijkbaar met bepaalde romans van Dickens waarin aan het einde alle personages nog vlug ten tonele worden gevoerd en een of ander lot wordt toebedeeld. Weer wordt nadrukkelijk op het einde afgestevend. ‘De eene voor, de andere na, verlieten de kostgangers de Villa’ en verlaten ze ook de roman, waarna we belanden bij het

merkwaardige zinnetje ‘En nu die Louise’. Mompelt de verteller hier even in zichzelf in plaats van verder te gaan met zijn verhaal? Horen we hem een zucht slaken, omdat hij bijna klaar is, of omdat de laatste loodjes zwaar wegen?

Villa des Roses is een debuutroman. De roman van een beginner. Elsschot kon als debutant onmogelijk inschatten waaraan hij begon, hoeveel hij aan vertelstof in zich had en wat (een roman of enkele verhalen) en hoe hij het uitwerken daarvan moest aanpakken. ‘Ik stond voor al de moeilijkheden der schepping, want uit niets moest ik iets te voorschijn tooveren.’ (*Kaas*, p. 57) Hij kon bij gebrek aan ervaring niet anders dan proefondervindelijk, op de tast tewerk gaan. Blijkens een artikel van Anton Jonckbloedt, begon hij met ‘korte schetsen’. Het ziet er naar uit dat hij aanvankelijk apart van elkaar een aantal dingen is beginnen schrijven zonder daar meteen één boek in te zien maar veeleer enkele verhalen: een beschrijving van de Brulots en hun pension, een noodlot-tig liefdesverhaal rond Louise, een portret van mevrouw Gendron dat gaandeweg de gedaante begon aan te nemen van een verhaal rond mevrouw Gendron... Op een bepaald moment moet Elsschot die ‘schetsen’ in elkaar zijn gaan passen omdat er mogelijk toch een roman uit te puren viel. Dat hij daarbij al eens een steek liet vallen, contradicties over het hoofd zag en soms in de knoei raakte met tijdsgegevens, is niet verwonderlijk. Toen het allemaal wat in zijn plooiën leek te vallen, moet voor de aspirant-schrijver ‘la torture par l’espérance’ begonnen zijn. Zou hij de roman tot een goed einde kunnen brengen? Lukt het of lukt het niet? ‘Hij was los en onbevangen van stapel gelopen, maar praatte nu reeds vrij langzaam en keek rond als zocht hij niet alleen een slot, maar ook een uitweg, en ’t kwam mij voor dat het ergste nog gebeuren kon.’ (*Lijmen*, p. 140) Ik kan me voorstellen dat de twijfel af en toe de kop opstak en de auteur daarvoor soms ongeduldig werd om zijn roman af te maken, dat hij in zijn streven om de zaak achter de rug te hebben misschien wat te sterk naar het slot verlangde. Als aan zo’n debuut wat losse eindjes zitten, waaraan je maar beter niet te hard kunt trekken, valt daarmee te leven omdat het boek als geheel kwaliteit heeft. Elsschots debuut benaderen alsof het reeds zijn geestelijk testament was, vol diepere betekenissen, is echter onrealistisch.

In de hierboven aangehaalde brief verklapt Elsschot nog dat hij het hele hoofdstuk XVI later geschreven en ingelast heeft. Omgekeerd blijkt het mogelijk sommige hoofdstukken eruit te lichten en de ineengestrengelde handelingen los te maken van elkaar. Dat gebeurt in de schooluitgave *Vierspan*. De hoofdstukken II, XIII, XIV en XVII worden er tot een leesbaar geheel aaneengeregen, weliswaar in een gekuiste versie. In de jaren zestig, vóór de seksuele revolutie, bleven de beoogde lezers, de laatste drie studie jaren van het secundair onderwijs, ge-

vrijwaard van een drietal passages die meestal ironisch zinspelen op de aantrekkingskracht tussen mannen en vrouwen. Zelfs het kamermeisje ‘op weg naar Richards kamer’ kon voor de jeugdige lezers in de vroege jaren zestig maar beter naar niemands kamer op weg zijn. Keurige kamermeisjes behoren niet op weg te zijn naar kamers.

Ja, wat voor bizarre zaken gebeuren daar toch in die Villa, zeker wanneer de biograaf of monograaf of samensteller van schooluitgaven zich er beginnen thuis te voelen. Je kan geen ogenblik gerust zijn dat er niet iets verdwijnt of wordt toegevoegd. Het is beslist niet alleen de kleptomane oude madame Gendron die, als ze door de Villa dwaalt, niet te vertrouwen is met andermans spullen.

Je hebt ook nog de vertaler. Het literair belang van een schrijver blijkt wellicht nog het meest objectief uit het feit of hij jaren na zijn dood nog wordt uitgegeven en vertaald. Als dat dan gebeurt, mag redelijkerwijze worden verwacht dat daarbij met extra zorg en aandacht te werk wordt gegaan, uit respect voor de schrijver, zoniet ten minste uit zorg en aandacht voor de eigen reputatie. Zeker is verscherpte aandacht wenselijk als het gaat om een auteur als Willem Elsschot, die bekend staat als een nauwgezet schrijver, die spaarzaam met woorden omgesprong en ze grondig wikte en woog. In 1942 verklaarde

hij in een interview: ‘Van twee nuances is er maar één de juiste, en als ze alle twee juist zijn, is er maar één de mooiste. Die moet men kiezen. Gewoonlijk is het de kortste.’

Die krachtige soberheid bereikte hij kennelijk nog onvoldoende in zijn debuutroman, want in de Engelse vertaling van *Villa des Roses* slaagden vertaler Paul Vincent en uitgever Penguin erin om niet minder dan zes zinnen, een negental delen van zinnen en ook een stuk of vijf woorden weg te laten. Samen zo’n twintig weglatingen op een honderdtwintig bladzijden, zonder dat het veel lijkt te storen maar in een paar gevallen is het wel duidelijk een verschraling. Een achttal weglatingen werd weer ongedaan gemaakt in de heruitgave van Paul Vincents vertaling door Granta elf jaar later. Dat Elsschot zich behoorlijk druk kon maken over het weglaten van zinetjes of zelfs woorden, weten we sinds de Duitse versie van *Tsjip* en de eerste druk van *De Leeuwentemmer*. Wel gebeurden die weglatingen toen bewust terwijl ze in deze vertaling wellicht vooral het gevolg zijn van onoplettendheid. Het weglaten van één woord bij Elsschot kan al onmiskenbaar verlies betekenen, bijvoorbeeld waar hij in hoofdstuk vii van *Villa des Roses* beschrijft hoe vier personen het lijk van een zelfmoordenaar de Villa binnendragen ‘(...) en alle vijf zagen bleek.’ Wanneer daarin het getal vijf ontbreekt, wordt het een loutere beschrijving want in dat ene woord schuilt de volle lading wrange humor waar Elsschot bekend om staat. Een zin die zeker niet had mogen verdwijnen, achteraan hoofdstuk xiv, is: ‘Een ogenblik voelde de goede man zich werkelijk weer notaris.’ Deze zin is essentieel voor de karaktertekening en voor de toedracht van de handelingen. Niet voor niets benadrukt Frans Smits hoe de gewezen notaris ‘door een opflakking van zijn beroepsvervorming’ een ramp uitlokt.

Maar goed, er kan al eens iets ontglippen bij het vertalen of drukken en er kan bij het vertalen ook soms een uitschuiver plaatsvinden. Ook daarvan werden enkele opvallende uit de Penguin-uitgave in de Granta-versie rechtgezet. Toch kan bijvoorbeeld ‘een arme vrouw’ ook wel ‘an old woman’ zijn (hfst. ix, p. 54). De vertaler doceerde tweeëntwintig jaar Nederlandse taal en literatuur aan de London University en bezit allicht een gedegen kennis van Nederlands en Engels, maar zo nu en dan lijkt hij een verstrooide professor. In hoofdstuk xiv is het fluwelen handtasje van madame Gendron eerst ‘her black velvet bag’ (Penguin p. 78; Granta p. 79) tot het zes bladzijden verder als ‘green velvet bag’ te voorschijn komt en in hoofdstuk xxi wordt in de Engelse versie een pakje geleverd voor madame Brulot, dat in het Nederlands voor madame Dumoulin bestemd was. Gelukkig allemaal zonder veel erg voor de toedracht van het verhaal. Hoofdstuk xiv beschrijft het naamfeest van Antoinette en daarin staat over de Noor Aasgaard: ‘(...)

hij wist nog niet erg best hoe de naamdagkwes- tie nu eigenlijk in elkaar zat (...). Voor vertaler Paul Vincent moet het ook een kwes- tie zijn geweest. Naamdagen, ver- jaardagen, hij maakt er allemaal ‘birthdays’ van (vi, p. 35 / xiii, aan begin en einde / xiv, Penguin 76, Granta 77). Misschien omdat het Engelstalig publiek niet erg best vertrouwd is met hoe de naamdagkwes- tie nu eigen- lijk in elkaar zit?

Paul Vincent legt in zijn vertaling soms meer variatie dan de auteur. Het is een twijfelachtige zaak of bij een schrijver als Elsschot bepaalde terugkerende woorden mogen worden vertaald op verschillende wijzen. Indien Elsschot de herhaling storend had gevonden, zou hij zelf varianten hebben gezocht. Bijvoorbeeld voor ‘spreek- kamertje’ dat in hoofdstuk vii en viii vertaald wordt als ‘drawing-room’ en in hoofdstuk xv drie maal als ‘office’. Misschien had ‘parlour’ een oplossing kunnen zijn? Dat woord gebruikt Paul Vincent voor ‘salon(netje)’ in zijn latere vertaling van *Kaas*. Verder in hoofdstuk xv schrijft Elsschot ‘int(e)rest op int(e)rest’ eens met en eens zon- der tussen-e; de vertaling biedt nog meer variatie door eens ‘compound interest’ en verderop voluit ‘interest on the interest’ te gebruiken. ‘Op de vingers tikken’ (hfst. ii en xv) krijgt de uiteenlopende vertalingen ‘to give a rap over the knuckles’ en ‘to teach a good lesson’, dat min- der dicht bij het origineel staat. Het blijft allemaal nog aanvaardbaar, maar een sterk staaltje van vrije vertaling krijgen we met het woord ‘klopjacht’ dat in het boek twee maal voorkomt: in hoofdstuk xvii wordt het ver- taald als ‘a hunt’ (Penguin p. 108; Granta p. 110) maar bovenaan hoofdstuk vi, als titel, luidt de Engelse ver- taling ‘Cherchez la femme’, nogal potsierlijk, niet in over- eenstemming met het soberheidsstreven van Elsschot en ook niet met de inhoud want het gaat hier om ‘chasser la femme’. Indien ‘the hunt’ geen geschikte titel kon zijn voor dit hoofdstuk waarin zowat al de heren van het pension het nieuwe kamermeisje trachten in te palmen, had de vertaler desnoods uit de eerste zin ‘flies round a jam jar’ erboven kunnen plaatsen of kortweg ‘flies’.

In verband met de Franse woorden en zinnen die Elsschot in het boek aanwendde, verklaart de ver- taler in zijn inleiding dat hij uiteenlopende oplossingen heeft toegepast. Blijkbaar voelde hij daarnaast zelfs de drang nog wat Frans toe te voegen, misschien voor meer ‘couleur locale’. Dat kan ook de reden zijn waarom in hoofdstuk xi de Parijse kerk, die door Elsschot naar voor wordt gebracht als ‘de hoofdkerk’ en daarna nog twee maal ‘de kerk’, in het Engels explicieter wordt aange- duid als ‘Notre-Dame’, ‘the cathedral’ en dan gewoon ‘the church’. Frans Smits schreef terecht over Elsschot: ‘daar zijn belangstelling uitsluitend gaat naar “het men- selijk dier”, bekoort het milieu hem als kunstenaar slechts matig’. Marnix Gijsen schreef het ook al: ‘Zijn

aandacht gaat uitsluitend naar de menselijke hande- ling, zoodat in geen enkel zijner boeken de omgeving ook maar bestaat.’ De vertaler hecht niettemin veel be- lang aan de situering want ongeveer een kwart van zijn dertig voetnoten wijdt hij aan uitleg bij plaatsnamen en straatnamen en er is nog een plattegrondje toegevoegd. Die gegevens zijn niet onontbeerlijk maar hebben wel documentaire waarde en het is hem gegund indien hij een uitstapje naar Parijs heeft kunnen verantwoorden als beroepsonkosten.

Op zijn gebruik van voetnoten valt nog wel een paar zaken aan te merken. Wanneer mevrouw Dumoulin in hoofdstuk iii het tafelgesprek stoffeert met een terloopse en onbeduidende verwijzing naar Lamartine, wordt dit in het Engels ‘the poet Lamartine’ met in een voetnoot zijn voornaam, geboortjaar en jaar van overlijden. Dan zou het zuiverder zijn geweest ‘poet’ ook maar in de voetnoot een plaatsje te geven. Of misschien helemaal geen voetnoot te geven. Want waar hoofdstuk xiv aan- vangt met een motto in het Frans, ontleend aan Villiers de l’Isle-Adam, biedt de voetnoot enkel een vertaling zonder gegevens over die persoon, niet dat hij een schrij- ver was, niet wat hij zoal schreef, niet wanneer hij leefde, hoewel het citaat ‘*La torture par l’espérance*’ de titel is van een verhaal en Elsschot het nadrukkelijk vermeldt met de auteur erbij. In hoofdstuk xiii vernoemt hij ook even Robinson Crusoe, begrijpelijkerwijze zonder dat een Engelstalig lezerspubliek hier meer informatie be- hoeft in een voetnoot.

La torture par l’espérance is een verhaal waarin een gevangene de illusie wordt gegeven dat hij kan ontsnap- pen, het betreft dus een soort geestelijke wreedheid. In het hiernaar verwijzende hoofdstuk vertelt Elsschot hoe mevrouw Gendron tijdens het feestdiner tot vermaak van de andere kostgangers een tijdlang in de waan ge- houden wordt dat haar appelsiendiefstallen aan tafel onopgemerkt blijven. Daarna wordt haar even de valse hoop gegeven dat zij niet zal worden ontmaskerd als de schuldige, maar de ware tortuur voor haar is dat zij uit- eindelijk een nagenoeg slapeloze nacht (en misschien de dagen daarna) in de vrees verkeert dat voor straf meneer Brulot haar (tot overmaat van ramp te hoog geschatte) ‘fortuin’ zal verdelen onder de kostgangers van de Villa. Van hoop is bij haar hoegenaamd geen sprake meer, veel- eer van onrust, haat en wraaklust.

Er zijn in het pension vier vrouwen op wie de uitdruk- king ‘la torture par l’espérance’ veel meer toepasselijk is. Mevrouw Brulot leeft maanden in twijfel of Martin een wanbetaler zal blijken te zijn. Martins gezellin Marie voelt zich daar zelf onbehaaglijk bij: ‘Maar intusschen deed het haar pijnlijk aan te zien hoe het aangezicht van madame Brulot afwisselend hoop en vertwijfeling uitdrukte en hoe berusting in het voldongen feit geheel scheen uit te blijven.’ (p. 27) Het vooruitzicht van Martins

medewerking aan irrigatiewerken geeft mevrouw Brulot, Marie en haar moeder weer hoop. De moeder zegt: 'zie je nu wel Marie, hulp komt juist opdagen wanneer men alle hoop heeft opgegeven.' (p. 87) Tot 's avonds Martins telegram duidelijk maakt dat de vogel gevlogen is. Na het vertrek van Grünewald, ten slotte, is het Louise die verscheurd wordt door hoop die geleidelijk moet wijken voor het verontwaardigd besef dat ook die vogel gevlogen en zij bedrogen is. Maar nog ligt er aan het einde van het boek iets van hoop in het slot van haar brief: '(...) laat ons weer zijn als vroeger (...) Schrijf spoedig.' Ze vermeldt in de brief tot twee maal toe haar thuisadres.

En nu die slotzin.

Maar eerst nog een citaatje in mijn kraam laten passen: '(...) en toen de slotzin kwam waar 't om te doen was, sloegen ze hard op hun dijen en draaiden van de pret herhaaldelijk rond, op één hak. Om 't vooral niet te vergeten vertelde Lepage het dadelijk na.' (*Een Ontgoocheling*, p. 50).

Ja, de slotzin is wel degelijk 'Het was wel degelijk haar dorp' en er is al hard op dijen geslagen en op één hak rondgedraaid en naverteld. Het enige wat ik daar aan wil toevoegen is het Franse gezegde 'être bien de son village'. Het betekent: niet weten hoe het er in de wereld aan toe gaat, nog erg groen zijn. Wel toepasselijk op de ontgoocheld naar huis kerende Louise. Elle était bien de son village.

In 1914 merkte Herman Robbers in zijn recensie van *Villa des Roses* op 'Dat vele zegswijzen vertaalde franse zijn (...)'. Het wat absurde gesprekje tussen meneer Brulot en mevrouw Gendron over appelsienen en onweer, is zelfs een fragment dat enkel goed werkt in het Frans met de woordspeling orange/orage. Uit Elsschots eerder geciteerde brief van 21/10/1911 valt op te maken dat hij sommige dingen in het Frans dacht of ze zich in het Frans herinnerde. Het moet een bijkomende eigenaardigheid zijn geweest in het ontstaansproces van zijn debuut.

In *Villa des Roses* en de drie daaropvolgende delen van *Volledig werk* hebben de tekstbezorgers in de Franse passages enkele spelfouten verbeterd 'overeenkomstig Elsschots intentie hierin de officiële Franse spelling te hanteren.' 'Fons, gij kent geen Fransch', zoals Walschap het niet wilde zeggen in zijn brief van 21/4/1943. Het verbeterwerk is echter noch volledig noch consequent. Als de tekstbezorgers bijvoorbeeld in *Villa des Roses* verbeteringen aanbrengen in de spijskaart van het feestmaal, dan moeten ze ook in *Lijmen* op het uithangbord van Lauwereyssen 'ascenceurs' vervangen door 'ascenseurs'. (In sommige latere drukken komt dat foute 'ascenceurs' nog eens voor in de daaropvolgende regels.) Op de spijskaart handhaven ze 'Suprême de poularde Hongroise'. Niettemin: suprême is mannelijk, dus zou het adjectief Hongrois moeten zijn. Tenzij het bij pou-

larde hoort en dus een hoentje van Hongaarse nationaliteit bereid wordt. Dat is weinig aannemelijk. Een andere mogelijkheid is dat met het Hongaarse kippetje gezinspeeld wordt op de vleselijke appetijtelijkheid van de in het pension logerende Hongaarse zusjes. Kan het ook niet Elsschots intentie zijn geweest om met fouten in een spijskaart of op een uithangbord te duiden op een zekere stunteligheid of onbeholpenheid van de maker ervan? Hij vindt het immers vermeldenswaard dat Louises brief fouten bevat (en dat Grünewald er vier niet opmerkt 'omdat hij die zelf niet wist'). Moet waarzegger Perret in zijn brief aan Louise 'Dominus vobiscum' of 'Dominus tecum' schrijven? Daar kunnen taalkundige redenen voor worden aangehaald, maar is er reden om aan te nemen dat Perret taalkundige is? 'Dominus vobiscum' was kerklatin, tijdens de mis uitgesproken door de priester bij de prefatie, en daar kan Perret het hebben opgepikt. Elsschots intentie is niet altijd eenvoudig aan te wijzen. Als de zaak niet eenduidig is, is het beter ervan af te blijven en de diverse interpretatiemogelijkheden open te laten. Gewoon laten staan wat er staat. 'Niets anders dan wat er op staat'.

BIBLIOGRAFIE:

- Annemarie Kets-Vree, *Woord voor woord. Theorie en praktijk van de historisch-kritische uitgave van een prozatekst, gedemonstreerd aan Een ontgoocheling van Willem Elsschot* (Utrecht, H&S, 1983).
- *Snoeck's Groot Almanak*, jrg. 28 (Gent, Snoeck, 1927).
- Willem Elsschot, *Volledig werk* bezorgd door Peter de Bruijn m.m.v. Wieneke 't Hoen en Lily Hunter (Amsterdam, Athenaeum-Polak & Van Genneep, 2001-2004).
- Willem Elsschot, *Villa des Roses. Translated with an introduction and notes by Paul Vincent* (Londen, Granta Books, 2003).
- Willem Elsschot, *Vierspan* (nr. 30 in de reeks *Nederlandse keurboeken voor het secundair onderwijs, onder leiding van Dr. J. Helsen* - Antwerpen, DNB, 1962, tweede druk 1965).
- Frans Smits, *Willem Elsschot. Zijn leven, zijn werk en zijn betekenis als prozaschrijver en dichter* (Brussel, Manteau, 1952 - Utrecht, HES publishers, 1976).
- Bernard-Frans van Vlieden, *Willem Elsschot (Grote ontmoetingen) met een appendix door Marc Somers* (Antwerpen, Manteau, 1984).
- Willem Elsschot, *Brieven*. Ed. Vic van de Reijt m.m.v. Lidewijde Paris (Amsterdam, Querido, 1993).

- Anton Jonckbloedt, 'Aan vergetelheid ontrukkt door verzameld werk. Willem Elsschot wordt vijf en zeventig', in: *De vacature* 25 april 1957.
- Louis (Lode) van den Bergh (Aster Berkhof), 'Een zakelijk onderhoud met Willem Elsschot', in: *Nieuw Vlaanderen*, jrg. 8, nr. 33 (12 sept 1942), blz. 1-2.
- Willem Elsschot, *Villa des Roses. Translated with an introduction and notes by Paul Vincent* (Hamondsworth, Penguin Books, 1992).
- Willem Elsschot, *Cheese. Translated and with a preface by Paul Vincent* (Londen, Granta Books, 2002).
- Marnix Gijsen, *De literatuur in Zuid-Nederland se-*

- dert 1830* (Antwerpen, Standaard Boekhandel, 1940).
- Herman Robbers, recensie van *Villa des Roses*, in: *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift*, 24 (1914) dl. 1, blz. 283-285.

Jean Pierre Stevens (°1957) was architect in overheidsdienst te Brussel en nadien als zelfstandige, met freelance medewerking aan architectuurtijdschriften (boekbesprekingen en vooral vertaalwerk, zijn huidig beroepsgebied).

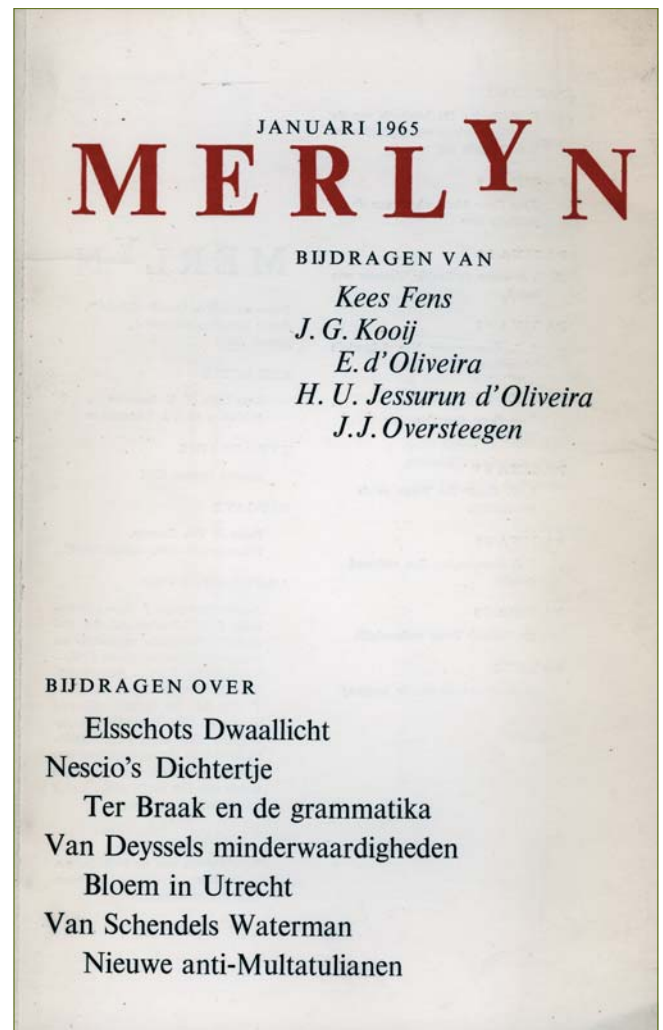
'Elsschot is met één s'

Nabij is de titel van een boekje met onvoltooide portretten uit de nalatenschap van de literair criticus Kees Fens (1929-2008). Het verscheen bij de jaarwisseling 2008-2009 voor de vrienden van Athenaeum-Polak & Gennep en Em. Querido's Uitgeverij. Een van de mooiste portretten is dat van Fens' vriend Jaap Oversteegen, mederedacteur van het literaire tijdschrift *Merlyn*:

'Alle jaren dat ik hem heb gekend was Jaap Oversteegen tegenover bijna iedereen royaal en loyaal. Royaal was hij in de eerste plaats in het verspreiden van zijn grote kennis. Hij deelde die graag met anderen, vanuit een literair en algemeen cultureel bewustzijn dat vrij zeldzaam is. Zijn vrijgevigheid was zo groot dat die op mij een enkele keer zelfs een wat vermoeiend effect had. Ik kon al die kennis niet altijd meteen verwerken. En dat eiste hij toch van je. Hij ging er wel vanuit dat je bij zijn schitterende monologen bij de les bleef. Een leermeester voel dat hij zich ook. Zeker in de vroegste contacten met hem heb ik dat ervaren. Hij sprak met een zekerheid die ik, altijd een twijfelende geest, in hem benijdde. Hij had toen ook soms de neiging je te verbeteren: "Nee, nee", of je tot de orde te roepen: "Pas op!" Hij heeft dat laatste nogal eens tegen mij gezegd; ik weet niet of ik er oppasser van ben geworden.'

Fens besluit met een puntgave anekdote over zijn hooggeleerde vriend:

'Ik leverde bij hem een stuk in over *Het Dwaallicht* van Elsschot. Hij keurde het stuk goed; er was echter één bezwaar: ik had de naam verkeerd gespeld, die was met één s. Ik ontkende vurig. Hij haalde een boek van Elsschot uit de kast, keek even naar het omslag en zei toen: "Ook hier staat het fout".'

Gerrit Komrij 1944-2012

De op 5 juli gestorven dichter en schrijver Gerrit Komrij werd in de herdenkingsartikelen terecht getypeerd als een alleskunner. Wat hij ook kon als geen ander was het samenstellen van bloemlezingen, te beginnen met *De Nederlandse poëzie van de 19de en 20ste eeuw in 1000 en enige gedichten* (1979). In deze vuistdikke bloemlezing nam Komrij vier gedichten van Willem Elsschot op: 'De

klacht van de oude', 'Het Huwelijk', 'Brief' en 'Van der Lubbe'. In *NRC Handelsblad* van 10 april 1977 schreef hij in zijn poëzierubriek 'In Liefde Bloeyende' een prachtige beschouwing over 'Het Huwelijk', die we hier laten volgen. Als eerbetoon aan Gerrit Komrij, de man die eens heeft geschreven dat hij Elsschot 'België's belangrijkste romanschrijver van deze eeuw' vond.

In Liefde Bloeyende

Het Huwelijk

Toen hij bespeurde hoe de nevel van de tijd
in d'ogen van zijn vrouw de vonken uit kwam doven,
haar wangen had verweerd, haar voorhoofd had doorkloven,
toen wendde hij zich af en vrat zich op van spijt.

Hij vloekte en ging te keer en trok zich bij de baard
en mat haar met de blik, maar kon niet meer begeren,
hij zag de grootse zonde in duivelsplicht verkeren
en hoe zij tot hem opkeek als een stervend paard.

Maar sterven deed zij niet, al zoog zijn helse mond
het merg uit haar gebeente, dat haar tóch bleef dragen.
Zij dorst niet spreken meer, niet vragen of niet klagen,
en rilde waar zij stond, maar leefde en bleef gezond.

Hij dacht: ik sla haar dood en steek het huis in brand.
Ik moet de schimmel van mijn stramme voeten wassen
en rennen door het vuur en door het water plassen
tot bij een ander lief in enig ander land.

Maar doodslaan deed hij niet, want tussen droom en daad
staan wetten in de weg en praktische bezwaren,
en ook weemoedigheid, die niemand kan verklaren,
en die des avonds komt, wanneer men slapen gaat.

Zo gingen jaren heen. De kindren werden groot
en zagen dat de man die zij hun vader heetten,
bewegingloos en zwijgend bij het vuur gezeten,
een godvergeten en vervaarlijke aanblik bood.

Willem Elsschot (1882-1960)

Dit is een beroemd maar ook geliefd gedicht. Er is geen bloemlezing waarin het *niet* voorkomt en het behoort tot het vaste repertoire van alle avonden waarop men de poëzie door zang of declamatie maltraiteert. Het bevat een van onze populairste gevlugelde woorden (*want tussen droom en daad...*), zó gevlugeld dat een verband met *Het Huwelijk* meestal niet meer wordt gelegd. Het inspireerde Carmiggelt om te gaan schrijven. Toch zou het van moderne poëziedokters een laag rapportcijfer krijgen.

Niet vanwege de op het eerste gezicht nogal cynisch aandoende levensvisie die erin wordt verwoord, o nee, moderne poëziedokters zijn ruimdenkend en draaien hun hand niet om voor een onchristelijkheids meer of minder. Ze zouden het gedicht op louter technische gronden afwijzen. Ze zouden er poëticaal, zoals dat heet, geen heil in zien.

Inderdaad, het Faverey-gehalte van dit gedicht is nihil. Er zitten geen bodems, gelaagdheden

of verschuivingen in, er wordt niks in ingedikt of onder semantische hoogspanning gezet. *Het Huwelijk* is een praatgedicht, nogal recht voor z'n raap, en er wordt ouderwets in gerijmd en geallitereerd. *Maar doodslaan deed hij niet, want tussen droom en daad...* Viermaal de dee van Dirk! Men hoórt de poëziedokters tandenknarsen.

Toch laat het gedicht niet na diepe indruk te maken op de poëzielezer, ook nu nog, en bij elke herlezing opnieuw.

Er zijn een paar bijzondere dingen mee aan de hand. Dingen die met de tijd te maken hebben. Met de tijd van de literatuurschiedenis en met de tijd van het dichtersleven. 't Is het soort praatpoëzie met wat sarcasme hier en een beetje sociale bewogenheid daar dat in de jaren dertig nogal broeide. We kennen het uit de gedichten van Du Perron,

Greshoff, Van Hattum. Toch werd dit gedicht geschreven in 1910. 't Is het soort afrekeningspoëzie — de balans wordt opgemaakt en in bitterheid ziet men om — dat je zou verwachten van een dichter in zijn nadagen. Poëzie die is gebaseerd op ervaringen. Toch was Elsschot pas 28 toen hij dit schreef: hij moest nog beginnen aan *Villa des Roses*, zijn prozadebuut. Twee merkwaardige incongruenties in de tijd — op een of andere manier *moet* dat te maken hebben met het feit dat het gedicht nog geen spat is verouderd, hoe oneigentijds het — in poëtische zin — nu ook lijkt. Het was in zijn oorsprongen al niet tijdgebonden.

Het heeft niets autobiografisch. Toch spreekt er de drift uit van een mens van vlees en bloed. Dat is het *echt* bijzondere aan dit gedicht: het verheerlijkt de lichamelijke (*de grootse zonde*, dat wil zeggen de grandioze zonde) en het doet dit door, zoals veel grote poëzie, aan de poëzie te ontstijgen. *Maar doodslaan deed hij niet...* Geen van de woorden in die zin kan exclusief aanspraak maken op de klemtoon. Het is typerend voor het verheven plan waarop het gedicht zich van begin tot eind ontrolt. Zonder één moment abstract te worden is het universeel. Het bezit lef en zegt tegelijk oneindig veel over kwetsbaarheid.

Maar laat mij doen met eigen
vuur
wat ik verkies, zolang ik duur

staat in een ander gedicht van Elsschot, *De klacht van de oude*. In *Het Huwelijk* is het maar al te duidelijk, schrijnend duidelijk, wat het vuur te betekenen heeft waaraan de man zich in de laatste regels warmt.

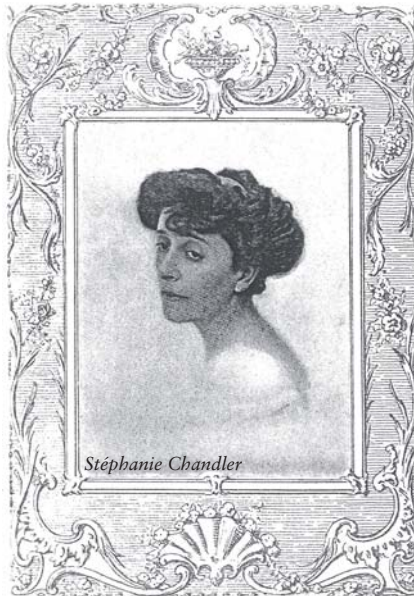
Er zou het een en ander te zeggen zijn over de vijfde strofe, en waarom die een zelfstandig afonisme kon worden. Een en ander ter verdediging van Elsschots poëzie-techniek. Maar vooral toch verbazen ons weer de dingen die in de poëzie 'eigenlijk' niet *kunnen*: die opeenvolging van stopwoorden als maar, want, en, en, en ook, en, wanneer.

Ze storen geen moment, alle poëziedokters ten spijt. De kracht van Elsschot ligt in een *back to basics*, en wel zó los van mode en kalender dat alle poëzietechnische nuanceringsfutil worden. Het vuur is sterker dan de structuur van de takkenbossen. De ware dichter kan het zich veroorloven zich niets van heersende literatuurconventies aan te trekken. De ware poëzielezer idem.

Stéphanie Chandler, 'Femme de lettres et de soucis'

Jan van Hattem

Op 27 februari 1935 zond Willem Elsschot zijn vriend Jan Greshoff een knipsel toe van een recensie van Georges Rency van twee vertalingen van 'Madame St. Chandler, 58 rue de l'Aqueduc, Brussel'. Dat deed hij, zo blijkt verder uit die brief, op haar verzoek. Elsschot heeft haar blijkbaar in levenden lijve ontmoet. Hij omschrijft haar immers als 'een aardige, gedistingeerde vrouw. Goed voor Engelsche of Duitsche lessen aan Hollandsche of Belgische kinderen in Brussel.' Hij probeerde haar aan werk te helpen. 'Behoorde V. Schendel niet een van zijn boeken in 't Fransch te laten vertalen? Ik heb medelijden met dat mensch dat zooveel talen kent.'

dat het in België verschijnt maar in Parijs, anders liever niet. Een fransche tekst in België is dood geboren.' Die vertaling is verschenen noch begraven, al dan niet eerste klas. Vervolg: op 27 mei 1937 blijkt uit een brief van Elsschot dat Schepens, naast in het Vlaams onder eigen naam ook in het Frans publicerend als Jean Baudoux, belangstelling voor die vertaling getoond heeft. 'Ik had liever dat u zelf de fransche vertaling van *Tsjip* beoordeelde. U hebt daar de volledige vertaling niet eens voor noodig. Een tiental paginas zullen wel voldoende zijn.' Hij gaf het adres van de vertaalster vervolgens door. 'Ik persoonlijk vind dat het

veel verliest. Ik heb zelf al geprobeerd maar vind het zéér moeilijk om te vertalen.' Hij bedoelde overduidelijk zijn eigen tekst.

In het februarinummer 1938 van *Mercure de France* besprak 'Baudoux' werk van Vlaamse schrijvers, waaronder dat van Elsschot. De vertaling van *Tsjip* noemde hij tevens daarin: 'La traduction française de *Tsjip*, due à la main experte de Mme Stéphanie Chandler, dont le mérite comme traductrice est suffisamment connu en France, attend encore un éditeur en France. *Tsjip*, est une œuvre excellente, mais nous craignons que le lecteur français, qui ne connaît pas les autres romans de Elsschot, n'y trouve rien d'extraordinaire et ne jugera pas ce livre à sa juste valeur. Ce que nous pouvons conseiller en toute sérénité aux traducteurs ou traductrices, ce sont *Villa des Roses*, *Lijmen* et *Pensioen*.' *) Is het een wonder dat geen Franse uitgever voor dit werk gevonden werd?

Eerst in september 1943 komt de vertaling van *Tsjip* weer ter sprake. Daarna biedt een zekere S. Crahay op

*) De Franse vertaling van *Tsjip*, te danken aan de deskundigheid van Mevr. Stéphanie Chandler, wier verdienste als vertaalster in Frankrijk voldoende bekend is, wacht nog op een uitgever in Frankrijk. *Tsjip* is een uitmuntend werk, maar we vrezen dat de Franse lezer die de andere romans van Elsschot niet kent, er niets buitengewoons in aantreft en dit boek niet op zijn juiste waarde zal beoordelen. Wat wij in volle ernst aan vertalers of vertaalsters kunnen adviseren zijn *Villa des Roses*, *Lijmen* en *Pensioen*.

30 oktober 1945 Elsschot een proeve van zijn vertaalcapaciteiten aan: de aanvang van *Tsjip*. Elsschot reageerde snel, op 4 november. Hij vond de proef blijk geven van kwaliteiten, maar: ‘Voor wat het vertalen van *Tsjip* in zijn geheel aangaat, ik herinner me nu dat er een Franse vertaling bestaat van de hand van een Engelse dame die al vele jaren in Brussel woont (Stéphanie Chandler).’ En raad hem aan een ander boek ter hand te nemen.

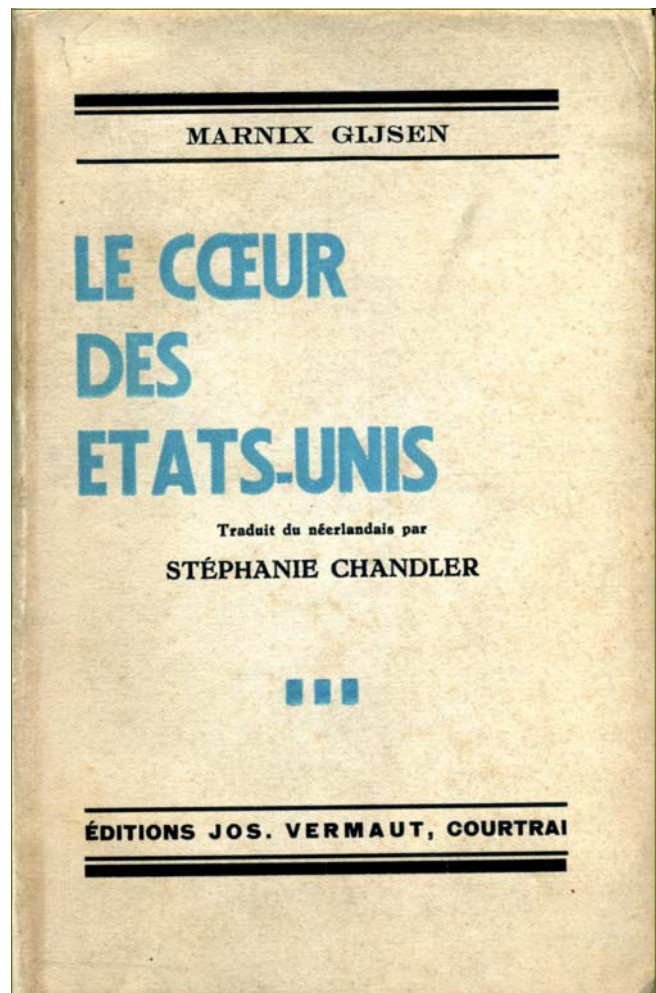
Op 9 mei 1946 brengt uitgever Van Kampen zijn auteur ervan op de hoogte dat hun literaire agent verzocht heeft te trachten zijn [Elsschots] werk in Frankrijk onder te brengen. ‘Wij weten dat u daarmee reeds zelf bezig waart en zouden graag van de stand van zaken op de hoogte komen. U zei mij eens dat een uwer boeken reeds in Fransche vertaling bestond. Is deze vertaling voor dit doel disponibel?’

Voor zover bekend reageerde Elsschot niet in de richting van zijn uitgever, maar wel zond hij op 11 juli 1946 vertaalster Chandler een briefje: ‘Na al die jaren zou ik graag nog eens uw vertaling van *Tsjip* willen herlezen om vast te stellen of deze tekst geschikt zou zijn voor het geval ik een uitgever in Parijs zou vinden. [...] Als de tekst geschikt is, zou ik mijn uitgever in Amsterdam vragen een paar uitgevers in Parijs, met wie hij contacten onderhoudt, te polsen. Ik zal u de vertaling na enkele dagen terugsturen.’

Om het verder kort te houden. De vertaling zou nooit verschijnen. Elsschot kocht de vertaling en beloofde deze, zo deze nooit het licht zou zien, te schenken aan het Vlaams Letterkundig Museum in Antwerpen. Daar is deze nooit terechtgekomen.

Wie nu was deze geletterde, door zorgen gekwelde vrouw? De editeur van Elsschots *Brieven* meldt: ‘Stéphanie Chandler. Bezat de Engelse nationaliteit. Vertaalster naar het Frans van onder andere Elsschots *Tsjip*; een vertaling die evenwel nooit werd uitgegeven.’ Dat is niet alleen teleurstellend weinig, het weinige is onjuist. Er werd weer alleen uitgegaan van wat Alfons De Ridder in zijn brieven vertelde. Het blijkt in meer dan dit geval alleen dat hij zich ophield met uiterlijkheden, niet in de gaten had wie hij werkelijk voor zich had. Deze Stéphanie Chandler was niet zomaar een vertaalster Frans, die wat les zou kunnen geven aan kinderen.

Stéphanie Chandler was drie jaar ouder dan Alfons De Ridder en werd geboren in Wenen. Door haar huwelijk met Georges Dwelshauvers, dertien jaar ouder dan zichzelf, kreeg zij aan het begin van de twintigste eeuw de Belgische nationaliteit. Deze Dwelshauvers, broer van de anarchist Jacques Mesnil en zoon van de Brusselse stadssecretaris, was een vooraanstaand filosoof en psycholoog. Hij werd al snel na zijn aanstelling als hoogleeraar aan de Extension de l’Université Libre de Bruxelles decaan van de faculteit Psychologie. Direct na de Eerste Wereldoorlog vertrok hij naar Frankrijk, nadat hij

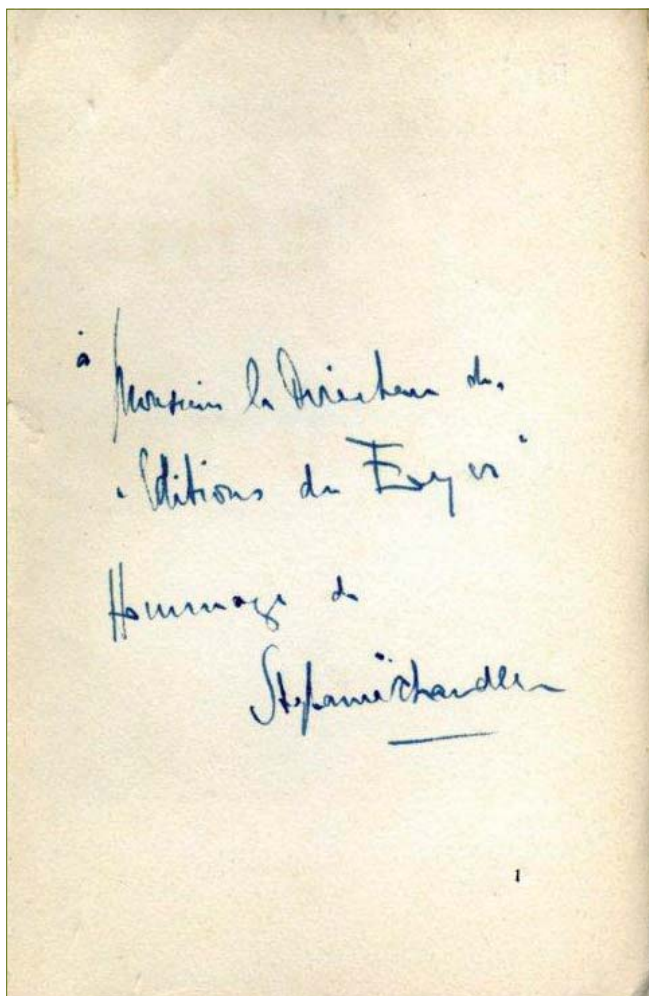

Omslag van Marnix Gijsens vertaalde boek *Ontdek Amerika*. (Collectie C.J. Aarts)

in België van ‘Duitsvriendelijkheid’ beschuldigd werd omdat hij eenmaal een concert had bijgewoond van een Duits legerkorps. Zijn huwelijk was ook spaak gelopen. Stéphanie Chandler gebruikte de naam van haar echtgenoot nooit zelf in toevoeging op de hare.

Zij deed in geleerdheid niet voor Georges Dwelshauvers onder. Na haar studie in de letteren werd zij eerst wetenschappelijk medewerker, daarna bezette zij aan dezelfde universiteit sedert de jaren tien een leerstoel in de Faculté des Lettres, vanaf haar tweeëndertigste! In 1914 werd zij in *De Belgische vrouw in de letterkunde*, een album ‘met de namen van Belgische vrouwen die de Nederlandsche en Fransche Letterkunde tot sieraad strekken’, opgenomen: ‘Membre de la section française de Littérature de l’exposition “La Femme Contemporaine” / Officier d’Académie. – Professeur de l’extension de l’Université de Bruxelles. – Collaboratrice à de nombreuses revues. – Médaille d’argent par le gouvernement belge pour ses travaux.’

De ‘vertaalster’ die geschikt zou zijn voor het geven van Engelse en Duitse les aan Brusselse kinderen had toen Elsschot kennis met haar maakte al literaire studies op haar naam over Heinrich Heine, Nikolaus Lenau, Hans Christian Andersen, Cervantes, Byron, Tennyson,

Opdracht van Stéphanie Chandler in Le cœur des États-Unis (Collectie C.J. Aarts)

Charles Dickens, Franz Grillparzer. En 'études philosophiques et morales' als 'Diderot', 'Essai sur la Philosophie de Lachelier', 'Wilhelm Dilthey', 'À propos de Jésus de Nazareth', 'La femme russe', 'L'œuvre scientifique de

Goethe', etc. Naast reizen naar Egypte en 'joods, Romeins en moslim Palestina' had zij al twee toneelstukken in het Frans vertaald: *William Ratcliff* van Heine (1910) en *Sappho* van Grillparzer (1912). Stukken die beide met zeer groot succes opgevoerd waren in het Théâtre du Parc in Brussel.

Waarschijnlijk werd zij door Marnix Gijsen, waarvoor zij *Le cœur des États-Unis* in 1933 vertaalde, op het spoor van Elsschot gezet. Om werk zat zij in die jaren niet echt verlegen. In de jaren dertig verschenen vier vertalingen van haar hand. Daarnaast publiceerde zij origineel werk in tal van periodieken als *Le Thyrsé* (1932, 1933), *La Revue belge* (1930–1932), *Le Soir illustré* (1931), *Le Journal des Poètes* (1931–1935), *La Revue germanistique* (1932–1933), *L'Égyptienne* (1933–1935), *En Voyage* (1936), *La Vingtième artistique et littéraire* (1937), *Poésie* (1937), *Scarabée* (1939–1950), *L'Opinion publique* (1939) en *Almanach du Soir* (1939).

Tot op hoge leeftijd bleef Stéphanie Chandler actief. Op haar 71ste nog verscheen een vertaling van haar uit het Frans in het Engels: *The Arts in Belgian Congo and Ruanda-Urundi*. Op haar 76ste correspondeerde zij zelfs nog met kinderboekenschrijfster Yvonne Waegemans, van wie een Franse vertaling verschenen was die haar niet kon bekoren!

Jan van Hattem (1942–2005) publiceerde in 2004 de biografie Willem Elsschot. Mythes bij het leven. Dit artikel over Stéphanie Chandler komt uit zijn nalatenschap

Muizen knaagden aan Rubenshof

Martine Cuyt / foto's Alain Giebens

'In 't Rubenshof is er hof noch Rubens', schreef Willem Elsschot ooit over het historische café aan de Groenplaats in Antwerpen. Vandaag is er zelfs geen Rubenshof meer. Dat wil zeggen: het pand staat nu een jaar leeg. Het vernietigende oordeel van het televisieprogramma Smaakpolitie liet de brasserie leeglopen. Een terugblik, het oog van de Antwerpse schrijver inbegrepen, en een vooruitblik, want fans mogen wellicht in 2013 opgelucht ademhalen.

'In 't Rubenshof is er hof noch Rubens. Maar Rubens staat voor de deur en het plein schijnt speciaal voor dit simpatieke café aangelegd te zijn', opent Elsschot zijn anderhalve pagina in het huldeboekje *Antwerpen, Groenplaats* 9. We schrijven 1959. Er is sindsdien veel water door de Schelde gevloeid. Het pand, inmiddels 'Brasserie' Rubenshof, staat weg te kwijnen. Pieter Pauwel Rubens staat een jaar al voor een gesloten deur.

Wat er toch voor bijzonder was aan 't Rubenshof? 'Al-

Het Rubenshof, augustus 2012, na een jaar leegstand.

Glas-in-lood van Elsschot/Alfons De Ridder in het interieur van Rubenshof. Kleinzoon Willem Dolphyn ontwierp dit beeld: het hoofd van de schrijver tussen twee scènes uit Elsschots boeken Villa des Roses (links) en Lijmen/Het Been.

les, waarde vriend, alles’, dixit Elsschot, ‘tenminste voor wie oog en oor wijd open houdt. De stamtafel met de buste van Napoleon, tronend boven op de gevulde tabakspot waaruit nieuwelingen niet durven stoppen want zij kunnen zich niet voorstellen dat zo iets “mag” zonder betalen.’

Hij beschrijft verder hoe eenvoudige lieden er hun boterhammen mogen ‘verwerken’, en hoe ‘die dadelijk, ongevraagd, van bord, mes en vork worden voorzien om die operatie gratis een zeker decorum bij te zetten.’

Hij gooit bloemen naar de kelners, ‘die welgezind en dienstvaardig blijven.’

Elsschot gunt ‘t Rubenshof zonder blikken of blozen de titel ‘unicum in onze goede Scheldestad.’

Mogen wij nog wat toevoegen over geschiedenis en faam van het hof?

Aan de ronde tafel werden menige radactievergaderingen van literaire tijdschriften gehouden: *Golfslag*, en... *De Tafelronde*. Schrijvers Ivo Michiels, Adriaan de Roover en Paul de Vree schoven er aan.

Wie het jongste decennia – al dan niet als Elsschot-pelgrim – een bezoekje bracht aan het café-restaurant kon niet naast de twee glas-in-loodramen kijken: dat van Willem Elsschot en dat van Bruno De Winter, stichter van ‘t *Pallietkerke*, het rechts-satirische blad, dat op een étage boven het café een vergaderruimte had.

In 1993 schrijft Wim Hazeu in zijn boekje *Literaire cafés van Antwerpen* over het Rubenshof: ‘De keuken is uitstekend, de obers, in keurig zwart, zijn er aardig. Bij koffie of thee is de warme appeltaart aan te bevelen.’

In 2011 zorgt uitgerekend de keuken (andere uitbater, andere kok, voor alle duidelijkheid) voor het einde van een historische ontmoetingsplaats.

In een notendop de kroniek van een aangekondigd faillissement:

Eind 2010 komt de gevreesde Belgische hygiënist Benny Bax van het populaire VT4-programma *Smaakpolitie* – met deze missie: hygiëne en voedselveiligheid controleren – het Rubenshof inspecteren. Bax toont tijdens de

uitzending uitwerpselen van muizen, een verwaarloosde dampkap en meer.

Uitbater Ben Laifaoui is verbaasd en ziet vervolgens zijn omzet met tachtig procent dalen.

In april 2011 krijgen brasserie en uitbater een nieuwe kans. De herkansing valt veel positiever uit, maar kan niet meer baten. Het faillissement wordt een feit.

Op 4 augustus 2011 laat de deurwaarder de inboedel ophalen.

Brasserie Rubenshof augustus 2012: pizzabromfietzen, kartonnen dozen en zwerfpuil ontsieren het overdekte terras van het Rubenshof. Als je door het raam binnentuurt zie je een schrale leegte. Het glas-in-lood van Elsschot, ontworpen door diens kleinzoon-kunstenaar Willem Dolphyn, kun je niet ontwaren, maar het is er nog. Dat bevestigt dokter Pierre Zachee, zoon van de eigenaars van het pand. Het is de bedoeling dat het pand, een geklasseerd monument overigens, in zijn originele staat wordt hersteld. Dat wil zeggen: nummer 9 en 10 gaan weer samen. Voor de tijd van Elsschot zou het gebouw een bibliotheek hebben gehuisvest, weet Zachee.

‘Hoofdhuurder Alken-Maes en wij wachten eerst het kunsthistorische onderzoek af, we zoeken vervolgens subsidies en hopen in 2013 op restauratie en heropening van het dubbele pand.’

De Verlossing op dvd

Deze *Achter de Schermen* maakt deel uit van de eerste verzendingsdoos van het 15de werkjaar van het genootschap. Het jaarpakket ziet er, naar goede traditie, opnieuw behoorlijk gevuld uit. Gelukkig konden wij een mooi akkoord maken met het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid over de driedelige dramaserie *De Verlossing* van Walter van der Kamp, naar de gelijknamige roman van Willem Elsschot. U vindt in deze verzenddoos de drie dvd's met de drie afleveringen van *De Verlossing*, die in 1975 door de AVRO werden uitgezonden. Hoe deze uitzending werd ontvangen leest u in het stukje van H.J.A. Hofland in het *NRC Handelsblad* van 13 februari 1975, daags na uitzending van het derde deel.

Wij hebben het vaste voornemen om nog meer pareltjes uit de verschillende Elsschotarchieven op te duiken. Ook de lijst met Cahiers zal zeker nog aangroeien. Tegelijkertijd grasduinen we verder in het enorme literatuur aanbod om daar ook een selecte keuze uit te maken, met waar mogelijk en trouw aan onze nieuwe focus, een link naar Elsschots tijdgenoten, geest- of stijlverwanten, uit de literatuur maar ook uit andere kunsten (schilderkunst, fotografie, muziek, enz.).

En verder kijken wij nu al uit naar ons 13de Benefietdiner, dat plaatsvindt op 5 maart 2013 in de KBC Boerentoren te Antwerpen, met als prominente gasten de Antwerpse bisschop Johan Bony en de Nederlandse schrijver van het Boekenweekgeschenk 2013 Kees van Kooten. Een afzonderlijke uitnodiging vindt u in deze verzenddoos. Maar eerst gaan we nog genieten van het tweede Nederlandse benefietdiner in de mooie Burgerzaal in Rotterdam op 30 oktober 2012 met Femke Halsema en Mark Eyskens als gastsprekers.

Verder wens ik alle leden een pittig en leerrijk Elschotjaar toe.

COLOFON

Deze editie van de nieuwsbrief *Achter de schermen*, uitgegeven door het Willem Elsschot Genootschap v.z.w., verscheen in oktober 2012 in een oplage van 700 exemplaren, bestemd voor de leden van het W.E.G.

Lezersservice

<http://www.weg.be>
info@weg.be

Bank

België:

IBAN: BE30 4098 5788 4111

BIC: KREDBEBB

Nederland:

IBAN: NL76ABNA0 5328 77713

BIC: ABNANL2A

Secretariaat

Lijsterbeslaan 6 | B-2920 Kalmthout | België
Tel. & fax: + 32 3 666 78 70

Redactie

Cyriel Van Tilborgh

(cyriel.van.tilborgh@skynet.be)

Thijs Wierema

Tel: + 31 20 6 242 950

Bestuur

Voorzitter: Cyriel Van Tilborgh

Vice-voorzitter: Vic van de Reijnt

Bestuursleden:

Jan Maniewski

Yvan De Roover

Janny Nijhof

Koen Rymenants

Thijs Wierema

W.E.G.-fotograaf: Alain Giebens

(alain.giebens@skynet.be)

Administratieve ondersteuning: Iris De Rijcker

Ereleden W.E.G.

AMVC-Letterenhuis

Canvas

De Groene Amsterdammer

De Morgen

De Standaard

Ernst & Young

Gazet van Antwerpen

Het Belang van Limburg

Het Parool

KBC Bank & Verzekering

Knack-Weekend

Lessius Hogeschool

McKinsey & Company

Mercator Verzekeringen

NRC Handelsblad

Opzij

Propria Cures

Psychologie Magazine

Vlaams Fonds voor de Letteren

Vrij Nederland

VVL BBDO

Lay-out & druk

Jan Vanriet, Jan Depover

EPO